

ČESKOSLOVENSKO A VOJENSKO-POLITICKÉ ASPEKTY UVOĽŇOVANIA MEDZINÁRODNÉHO NAPÄTIA V EURÓPE V DRUHEJ POLOVICI 80. ROKOV (1. ČASŤ)

IGOR BAKA

BAKA, I.: Czechoslovakia and Release of the Foreign Policy Tension in Europe in the Second Half of 1980's (Part I.). *Vojenská história*, 4, 17, 2013, pp 50-75, Bratislava.

Subject matter of the study, divided into two parts, comprises the issues of the position and role of Czechoslovakia within the military-political aspects and military aspects of the process of releasing the tension between the East and West in the 1980's, leading to the end of the Cold War. The author is solving the issues raised mostly on the background of relations development between the Soviet Union and USA, especially at the level of activities of both powers in the military-security area. The study is based on an extensive research in military as well as civil archives, with focus on the funds of central military and party authorities in the Czechoslovakia in the period in question. The author has consistently and systematically utilized the "treasure" of the so far unknown documents or the ones known barely.

Military History. Czechoslovakia. Policy in the Second Half of 1980 's.

Začiatkom 80. rokov sa vystupňovala konfrontácia medzi Východom a Západom. Prejavmi narastajúceho napätia bolo už stiahnutie dohody SALT II¹ zo Senátu, či bojkotovanie olympijských hier v Moskve v roku 1980, žiadosť amerického prezidenta Jima Cartera o zvýšenie výdavkov na zbrojenie atď. Medzinárodná situácia sa pritom skomplikovala najmä vinou invázie ZSSR do Afganistanu, ktorú USA vyhlásili za najväčšiu hrozbu mieru od skončenia druhej svetovej vojny. Američanov znepokojoval tiež vývoj v Nikaragui a Iráne, kde boli zvrhnutí ich spojenci, sovietska a kubánska vojenská prítomnosť v občianskej vojne v Angole, ako aj priama sovietska vojenská podpora partizánov v Ogadene (etiópska provincia) v boji proti somálskej agresii.² Nielen Američania, ale aj ich západoeurópski spojenci s nevôľou sledovali inštaláciu moderných jadrových rakiet typu SS-20 Sovietmi (dolet 4-tisíc km prvý a 5-tisíc km druhý variant), ktoré mali nahradiť staršie rakety SS-4 a SS-5.

¹ Americko-sovietska zmluva o obmedzení strategických jadrových zbraní podpísaná 18. 6. 1979 vo Viedni. Napriek tomu, že nebola ratifikovaná, obidve strany dobrovoľne dodržovali jej ustanovenia limitujúce počty konkrétnych druhov zbraní.

² NÁLEVKA, V. *Horké krize studené války*. Praha 2010, s. 151-155. ISBN 978-80-7429-011-4.

Nástup nového amerického prezidenta Ronalda Reagana v roku 1981 sa preto vyznačoval razantným antikomunistickým kurzom. Reagan sa rozhodol odstúpiť od politiky déteté (uvoľnenia), keďže v nej už nevidel prostriedok na ukončenie studenej vojny. USA v tom čase naďalej zvyšovali výdavky na zbrojenie. Dôležitá v tomto smere bola dohoda členských štátov NATO v Bruseli z 12. decembra 1979 o dodatočnom programe zbrojenia v oblasti nukleárných rakiet stredného doletu. Tým sa mal vyrovnáť náskok ZSSR v tejto oblasti, ktorý sa ešte prehĺbil inštaláciou spomínaných moderných rakiet SS – 20. Členské štáty tu dali súhlas na výrobu 108 amerických riadených striel MGM – 31 Pershing II a 464 riadených striel s plochou dráhou letu BGM – 109 G Tomahawk (Ground Launched Cruise Missile). Pentagon pritom podmienil nerozmiestnenie nových rakiet rozhodnutím ZSSR odinštalovať rakety typu SS – 20, SS – 4 a SS – 5. Tieto návrhy označované termínom nulový variant sa však na strane ZSSR nestretli s pochopením. Sovieti upozorňovali, že americký návrh požadoval elimináciu všetkých striel rozmiestnených na zemi, nie však tých, ktoré boli nesené ponorkami a lietadlami. Sovietska strana pritom požadovala, aby do odzbrojovacieho procesu boli zahrnuté aj britské a francúzske rakety stredného doletu, v prevažnej väčšine rozmiestnené na ponorkách. Tie však neboli súčasťou arzenálu NATO. Na druhej strane Sovieti predkladali vlastné návrhy na zníženie počtu rakiet stredného doletu ZSSR a NATO (tu zahŕňovali americké, britské a francúzske systémy), ktoré však Reagan odmietal, keďže podľa USA viedli k zachovaniu sovietskej prevahy.³ Americké rozhodnutie o rozmiestnení nových jadrových prostriedkov (napriek rastúcej vlne protestov po celej západnej Európe) sa podpísalo pod ďalšiu eskaláciu studenej vojny. Reakciou na sovietskej strane bolo odvolanie vlastnej delegácie zo ženevských rokovaní o raketách stredného doletu v Európe v novembri 1983, prerušenie ďalších rokovaní o znížení počtu strategických zbraní (START), zrušenie moratória na rozmiestňovanie ďalších rakiet SS-20 v európskej časti ZSSR, ale tiež rozhodnutie pre ešte väčšie posilnenie svojej vojenskej sily v stredovýchodnej Európe, konkrétne v ČSSR a NDR.⁴ Výsledkom bola, okrem iného, dohoda medzi vládami ČSSR a ZSSR o začatí príprav na rozvinutie raketových komplexov operačno-taktického určenia (rakety kratšieho doletu) na čs. území. Dňa 26. októbra 1983 plán rozmiestnenia sovietskych jadrových rakiet dodatočne deklaratívne podporilo aj čs. federálne zhromaždenie. V zhode s oficiálnou propagandou ho prezentovalo ako reakciu čs. ľudu na rozmiestňovanie jadrových zbraní v západnej Európe. Federálne zhromaždenie vydalo v tejto súvislosti prehlásenie „menom československého ľudu európskym parlamentom“, aby využili všetky svoje možnosti a zabránili rozmiestneniu nových amerických jadrových zbraní v Európe. Upozorňovalo pritom na zvýšenie nebezpečenstva jadrového konfliktu v prípade realizácie amerického plánu. V prehlásení sa ďalej konštatuje, že „*plán NATO, inšpirovaný USA, sleduje narušenie rovnováhy sil a dosaženie vojenskej prevahy nad SSSR a štáty Varšavské smlouvy*“. Napriek jednoznačnej podpore dohody medzi vládami ČSSR a ZSSR o začatí príprav na rozvinutie raketových komplexov operačne taktického

³ Brežnev tiež vyhlásil jednostranné moratórium na rozmiestňovanie ďalších rakiet SS-20 v európskej časti ZSSR. USA to považovala za propagandistické gesto, keďže za Uralom mohlo rozmiestňovanie sovietskych rakiet ďalej pokračovať. Ich prípadný presun na Západ totiž nemohol ZSSR robiť problémom. SUCHÝ, P. *Reagan a ríše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vzťahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989*. Praha 2004, s. 120-121. ISBN 80-7325-046-2; DURMAN, K. *Útěk od praporů. Kremel a krize impéria 1964 – 1991*. Praha 1998, s. 260-262. ISBN 80-7184-672-4.

⁴ Bližšie LUŇÁK, P. *Západ. Spojené štáty a Západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997, s. 301-305. ISBN 808598329; SUCHÝ, ref. 3, s. 124-125, 136.

určenia, deklarovalo Federálne zhromaždenie zotrvanie na „dôslednej línii mierového súžitia“.⁵ Oficiálna propaganda v ČSSR v tejto súvislosti informovala o tisíckach rezolúcií adresovaných Čs. mierovému výboru, ktoré podporovali inštaláciu jadrových rakiet, ako opatrenie smerujúce „k nezbytné obranyschopnosti naší vlasti a zemí socialistického společenství“.⁶ Média tiež zaplavili informácie o mohutných mierových manifestáciách a protivojnových demonstráciách na celom svete namierených proti americkým plánom na ďalšie rozmiestnenie rakiet v Európe.⁷ V skutočnosti však možno predpokladať, že politické vedenie ČSSR, ako aj NDR, nebolo sovietskym rozhodnutím ani zďaleka také oduševnené, ako to dokazovala propaganda. Nasvedčuje tomu aj výčitka, ktorá odznela počas rokovania politického byra vedenia komunistickej strany ZSSR v polovici roku 1983, adresovaná spojencom, že v čase, keď treba deklarovať jednotu Varšavskej zmluvy, zaoberajú sa vlastnými národnými problémami. V skutočnosti sa však žiaden východoeurópsky komunistický líder, s výnimkou rumunského vodcu Ceaușesca, neodhodlal verejne kritizovať inštalovanie sovietskych rakiet v týchto krajinách.⁸ Diktátorský režim N. Ceaușesca, napriek členstvu vo Varšavskej zmluve, však nebol úplne v područí Moskvy (podobne ako Juhoslávia), na rozdiel od ostatných členov tohto vojenského zoskupenia. Prejavovalo sa to najmä určitou slobodou v rumunskej zahraničnej politike.⁹

Praktickým dôsledkom vyššie uvedenej dohody bol príchod sovietskej 122. raketovej brigády operačno-taktického dosahu, vyzbrojenej raketovými kompletmi 9 K 76 B Temp-S (v ČSSR označovaná tiež OTR-22, v kóde NATO ako SS – 12M, prípadne SS – 22 /dolet 900 km/). Dislokovaná bola pri Hraniciach na Morave (24 odpaľovacích zariadení, 39 rakiet).¹⁰ Brigáda mala vybudované tri palebné postavenia vo Vojenskom výcvikovom priestore Libavá (priestory Příkladovice, Stará Voda, Zelený Kříž). Podľa výsledkov vyšetrovania, ktoré sa uskutočnilo po roku 1989, boli jadrové hlavice pravdepodobne uložené priamo v palebných postaveniach. Vtedajšie velenie Československej ľudovej armády (ČSLA) však o ich existencii údajne nemalo informácie ani materiálne dôkazy. Nešlo však o jediný útvar na území ČSSR, kde mohli byť uložené jadrové hlavice. Táto brigáda pritom nebola organickou súčasťou sovietskej Strednej skupiny vojsk.

⁵ Obrana lidu, 27. 10. 1983, s. 1.

⁶ Obrana lidu, 15. 11. 1983, s. 1. Jednoznačná podpora čs. lidu; 26. 10. 1983, s. 1, Čs. pracující podporují nezbytná obranná opatření. Nelze nečinně přihlížet, s. 2. Příslušníci ČSLA plně podporují zveřejněné dokumenty. Převahu nikdy nedopustíme!

⁷ Obrana lidu, 25. 10. 1983, s. 5. Proti nebezpečí amerických raket; 22. 10. 1983, s. 5. Blokáda vojenských zařízení v NSR.

⁸ KRAMER, M. Die Sowjetunion, der Warschauer Pakt und blockinterne Krisen während der Breznev-Ära. In *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*. (ed. T. Diedrich, W. Heinemann, Ch. F. Ostermann). Potsdam 2009, s. 290. ISBN 978-3-86153-504-1.

⁹ RYCHLÍK, J. Politické změny ve východní Evropě před 17. listopadem a jejich ohlas v Československu. In *Česko-slovenská historická ročenka 2009*. Brno – Bratislava 2009, s. 115. ISBN 978-80-87192-09-2; TEJCHMAN, M. Socialistické země jihovýchodní Evropy v osmdesátých letech (cesta do krize). In *Slovanský přehled*, roč. XCIII, 2007, č. 3, s. 429-448. ISSN 0037-6922; KRAMER, ref. 8, s. 288-289.

¹⁰ 2. 11. 1983 bola podpísaná dohoda o výstavbe špeciálnych objektov na území ČSSR a o poskytnutí kasárenských a obytných fondov ČSLA na dočasné užívanie Strednej skupine vojsk. V platnosti mala zostať až do odchodu sovietskych vojsk.

Možnosť skladovania jadrovej munície ZSSR pritom vyplývala už z „Dohody medzi vládou ZSSR a ČSSR o opatreniach k zvýšeniu bojovej pohotovosti raketových vojsk,“ podpísanej 15. decembra 1965.¹¹ V jej rámci bola následne uskutočnená výstavba 3 objektov (Bílina, Bělá pod Bezdězem a Míšov /Borovno/) s možnosťou skladovania jadrovej munície na území ČSSR. Sovietskym špecialistom bola časť odovzdaná už v roku 1968. V dohode bolo jednoznačne zakotvené, že jednotky a vojenský špecialisti rozmiestnení na základniach (ktoré inak boli majetkom ČSSR) podliehali len sovietskemu veleniu. Jadrové hlavice sa teda mohli nachádzať aj v týchto skladoch, ktoré pritom nepodliehali Strednej skupine vojsk. Spolu náklady na výstavbu a prevádzku týchto objektov predstavovali 430, 56 mil. Kčs a boli plne hradené čs. stranou. Dodnes sa nenašli relevantné dôkazy o prítomnosti jadrových hlavíc v týchto objektoch. Nepriamo to však potvrdilo už vyšetrovanie MNO krátko po novembrovej revolúcii. V odpovedi na poslanceckú interpeláciu z júna 1991 minister národnej obrany Luboš Dobrovský konštatoval: „*Skutečnost, že v těchto objektech byla uskladněna jaderná munice, lze nepřímou odvodit ze zvláštního režimu utajení, kterému byly podřízeny a který přesahoval běžné normy stanovené pro provoz a ochranu objektů zvláštní důležitosti. Materiální důkazy nejsou k dispozici.*“ Prítomnosť jadrových hlavíc na území ČSSR potvrdil vo svojich spomienkach aj arm. gen. Miroslav Vacek, ktorý bol v rokoch 1987 – 1989 náčelníkom generálneho štábu ČSLA.¹²

Jadrové hlavice mohli byť prítomné aj v útvaroch raketového vojska, ktoré bolo súčasťou Strednej skupiny vojsk. Tá mala vo svojej zostave dva raketové útvary, a to 185. raketovú brigádu operačno-taktického dosahu R-300 (tzv. SCUD) s 12 raketovými kompletmi operačno-taktického dosahu, dislokovanú v priestore Turnov a tiež 442. raketovú brigádu taktického dosahu R-70 (taktický mobilný raketový komplet 9 K 79¹³ „Točka“¹⁴ krátkého dosahu – 70 km) s 18 odpaľovacími zariadeniami, dislokovanú vo Vojenskom výcvikovom priestore Hvězdov pri Mimoni. Aj tieto útvary mali režimový charakter utajenia a príslušníci ČSLA sem nemali prístup. Generálny štáb Československej armády (ČSA) pri prešetrovaní celej záležitosti začiatkom 90. rokov pripustil, že aj v priestoroch rozmiestnenia týchto útvarov mohli byť jadrové hlavice. Dôkazy ani v tomto prípade neboli. Celkovo sa

¹¹ Dohoda bola podpísaná na 10. rokov. Jej platnosť sa však mala následne automaticky predĺžiť na ďalšie obdobie, pokiaľ ju jedna zo strán nevytvorí rok pred vypršaním jej platnosti. Tá definitívne skončila v decembri 1985, keďže 21. 2. 1986 ju nahradila Dohoda medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR o rozmiestnení základní s jadrovými nábojmi na území ČSSR. Dňa 30. 10. 1990 náčelník Generálneho štábu Československej armády a náčelník Generálneho štábu Ozbrojených síl ZSSR podpísali „Protokol o navrátení fondov speciálních objektov ČSFR“. Tie boli následne prevzaté ČSA. Platnosť samotnej dohody bola ukončená podpisom príslušného protokolu medzi vládou ČSFR a vládou ZSSR 27. 6. 1991. Vojenský ústřední archiv – Správní archiv (VÚA-SA) Praha, f. Ministerstvo národnej obrany – Kancelária ministra (MNO – KM) – 1991, šk. 29, č.j. 0033165, informačná správa pre ministra NO z 7. júla 1991 s prílohami. Pozri tiež BLAŽEK, P. *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*. In Pražský web pro studenou válku, vol. 1, No. 3, prosinec 2002, www.praguecoldwar.cz/rakety.htm; PÚČIK, M. Slovensko v bezpečnostnom systéme medzi východom a západom v období rokov 1960 – 1968. In *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave, 17.-19. septembra 1996. Bratislava 1997, s. 160-161.

¹² VACEK, M. *Generál studené války*. Praha 2004, s. 134. ISBN 80-7190-554-2.

¹³ V kóde NATO SS – 21 Scarab.

¹⁴ Po slovensky bod.

prítom konštatovalo, že „z hľadiska charakteru výše uvedených „Dohod“ lze konstatovat, že v těchto objektech zřejmě byly na území ČSFR skladovány jaderné hlavice“.¹⁵

Napätie v studenej vojne v tomto čase vystupňovalo tiež verejnú vyhlásenie amerického prezidenta R. Reagana z marca 1983, že v USA spúšťajú výskumný program vývoja strategického obranného systému (Strategic Defence Initiative – ďalej SDI). Malo ísť o vytvorenie obranného pláňa proti balistickým raketám protivníka v priľahlom kozmickom priestore. Ten predpokladal miliardové náklady. Reagan si pritom veľmi dobre uvedomoval, že ZSSR už stráca svoju hospodársku silu. Na druhej strane americkému prezidentovi išlo najmä o porušenie dovtedy akceptovaného princípu založeného na logike vzájomného odstrašovania, o zdokonalenie celého raketového systému tak, aby sa čo najviac eliminovala hrozba sovietskeho nukleárneho útoku na USA. Sovietska propaganda však tieto plány reinterpretovala ako pokus o ďalšiu eskaláciu studenej vojny. Moskva v tejto dobe doplácala na bezhlavé zbrojenie v 70. rokoch, keď jej výdavky na obranu výrazne prevýšili USA, avšak na úkor hrubého domáceho produktu, ako aj na pokles cien nafty na svetových trhoch. Výsledkom bolo zadlžovanie krajiny a výrazný pokles životnej úrovne obyvateľov. Obavy zo svojho protivníka na strane ZSSR živila tiež narastajúca opozícia vnútri sovietskeho bloku. Jasným signálom bolo hnutie Solidarita v Poľsku, aj napriek jeho dočasnej pacifikácii v decembri 1981. Vrásky na čele prestarnutej generácii sovietskych vodcov pridávala napätá situácia v Afganistane, z ktorého sa stávala „krvavá slepá ulička“.¹⁶

Podľa viacerých historikov studenej vojny Reaganov zbrojný program prinútil sovietske vedenie pochopiť, že Moskva už nemôže v súťaži s USA, pokiaľ ide o zbrojenie, obstáť. Američania mali mať na svedomí aj pokles cien nafty, v dôsledku údajnej tajnej dohody so Saudskou Arábiou začiatkom 80. rokov. Zástancovia teórie „uzbrojenia“ oceňujú aj americkú politiku sprísnenej kontroly exportu moderných technológií, v ktorých Sovieti zaostávali, ako aj americkú podporu „zástupným vojnám“ v Strednej Amerike, Afrike a Afganistane.¹⁷ Naopak, viaceré novšie práce spochybňujú tvrdenia, že Reaganova administratíva cielene donútila ZSSR hľadať so Západom modus vivendi. Spochybňujú aj existenciu takéhoto druhu strategickej koncepcie. Gorbačovovo vedenie si podľa nich uvedomovalo neúnosnosť ekonomického tlaku, ktorý by spôsobilo nové kolo zbrojenia. Tieto obavy sa však týkali viac budúcnosti ako prítomnosti. Snaha o uvoľnenie zahranično-politického napätia zo strany nového vedenia ZSSR podľa nich vyplynula skôr z poznania, že studená vojna sa už prežila (v dôsledku prehodnotenia americkej hrozby), neustále zbrojenie poškodzuje záujmy ZSSR a predstavuje bezpečnostné riziko.¹⁸

¹⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1991, šk. 29, č.j. 011245, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 17. 6. 1991 s prílohami; f. MNO – Správa zahraničných vzťahov – 1991, šk. 1, informačná správa pre ministra národnej obrany z 26. 3. 1991.

¹⁶ DURMAN, Útěk..., ref. 3, s. 259; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000, s. 647-650. ISBN 80-85983-82-6.

¹⁷ BLANTON, T. Ronald Reagan, George H.W. Bush a revoluce roku 1989. Americké mýty versus primární zdroje. In *Soudobé dějiny*, roč. XVIII, 2011, č. 1-2, s. 122. ISSN 1210-7050.

¹⁸ Tamže, s. 127-128; FISCHER, B.A. *The Reagan Reversal: Foreign Policy and the End of the Cold War. Columbia 1997*. ISBN 978-0-8262-1138-5; NJØLSTAD, O. *The Last Decade of the Cold War: From Conflict Escalation to Conflict Transformation*. London – New York 2004. ISBN 978-0-7146-8539-7; VYKOUKAL, LITERA, TEJCHMAN, ref. 16, s. 655.

Zoči voči tejto realite Sovietsi prezentovali vlastné mierové úsilie, založené na pokusoch o odvrátenie ďalších pretekov v zbrojení.¹⁹ Ekonomické zaostávanie sovietskeho bloku pritom postavilo nového generálneho tajomníka Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, ktorým sa v marci 1985 stal Michail Gorbačov, pred neľahkú úlohu. Nový sovietsky vodca, o generáciu mladší než jeho predchodcovia, si od začiatku uvedomoval, že ZSSR nemôže ísť ďalej smerom, ktorý si vytýčil pred mnohými rokmi. Svoju koncepciu reformného kurzu (zahalenú do hesiel, ako perestrojka a glasnosť), ktorou chcel zastaviť stagnáciu sovietskej spoločnosti, prezentoval už krátko po svojom nástupe na aprílovom pléne ústredného výboru komunistickej strany. Nešlo mu však o systémovú zmenu, ale o reformovanie toho existujúceho v snahe o naštartovanie sociálneho a ekonomického vývoja. Vnútropolitické premeny pritom determinovali aj zahranično-politické udalosti a vzťah ZSSR k Západu. V tomto kontexte sa Gorbačov rozhodol zásadne redukovať náklady na armádu. Presadzoval pritom zásadu, že bezpečnosť obidvoch superveľmocí musí byť na rovnakej úrovni. Neskôr tiež presadzoval nutnosť výlučne obrannej vojenskej politiky. Svojou politikou pritom výrazne naštrbil koncepciu triedneho boja, a to myšlienkou „spoločného európskeho domu“. Gorbačov tak úplne poprel základné piliere zahraničnej politiky všetkých svojich predchodcov. Tieto jeho koncepcie našli praktickú podobu v postupnom uvoľňovaní zahranično-politického napätia.²⁰

Sovietsky vodca pritom od začiatku oživil dialóg s USA. Ešte pred jeho nástupom od funkcie došlo k dohode uskutočniť sovietsko-americké rokovania v Ženeve o jadrových a kozmických zbraniach, ktoré sa začali 12. marca 1985. Ich úspešné pokračovanie však Sovietsi od začiatku podmienili prerušením projektu SDI zo strany USA. Ten podľa nich nemal nič spoločné s obranou: „*Jde o opatření, která jsou součástí celkového plánu počítajícího se zvrácením strategické rovnováhy ... a přípravou k zasazení prvního jaderného úderu bez možnosti odvěty.*“ Američania si, samozrejme, uvedomovali, že Sovietsi by preteky v militarizácii vesmírneho priestoru už z ekonomického hľadiska nezvládli, zastaviť svoj vesmírny program aj preto odmietali. Okrem toho Reagan stále zdôrazňoval obranný charakter tohto projektu. Sovietsi sa pod vedením Gorbačova od začiatku snažili prevziať iniciatívu v oblasti odzbrojenia, čo aj dokázali náležite propagandisticky využiť. Pomerne významný bol návrh na 50 %-né zníženie počtu útočných strategických zbraní oboch krajín. Z pohľadu USA však išlo o nevyvážený návrh, do kategórie týchto zbraní totiž mali byť, okrem iného, zahrnuté aj ich rakety stredného doletu (na rozdiel od sovietskych striel tejto triedy, keďže nemohli zasiahnuť USA) už rozmiestnené v Európe. Američania tiež odmietli návrh na moratórium na rakety stredného doletu v Európe a ich postupné obojstranné znižovanie. ZSSR už totiž proces dislokácie nových raketových systémov takmer ukončil, zatiaľ čo na strane NATO bol stále skôr v počiatočných. Cieľom sovietskej strany bolo odstrániť z Európy americké rakety prvého úderu, pričom pre Varšavskú zmluvu zabezpečiť protiváhu zodpovedajúcim prostriedkom Veľkej Británie a Francúzska. V tejto otázke pritom USA zopakovali svoju pôvodnú požiadavku „nulového variantu“ (Reaganom prvýkrát vyslovenú v roku 1981), teda obojstranného stiahnutia rakiet oboch superveľmocí. Tento

¹⁹ Národní archiv (NA) Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1981 – 1986, zväzok P 124/85, bod 8, dôvodová správa k zasadaniu politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy 15. – 16. 1. 1985.

²⁰ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005, s. 915-922. ISBN 80-7203-612-2; DURMAN, K. *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938 – 1991. Díl II. Konce dobrodružství 1964 – 1975*. Praha 2009, s. 354-358, 361-367. ISBN 978-80-246-1536-3.

Reaganov postoj však západní politici neprijímali s nadšením, nezohľadňoval totiž prevahu Východu v konvenčných zbraniach v Európe.²¹ V oblasti propagandy Sovietsi americký postoj prezentovali ako snahu o sabotovanie ich vlastného mierového úsilia.²² Vyhrážali sa, že ak USA neustúpi v otázke SDI, prijmú všetky nevyhnutné opatrenia na obnovenie rovnováhy. V tejto atmosfére prebehlo v novembri 1985 v Ženeve prvé stretnutie medzi Gorbačovom a Reaganom. Obidvaja štátnici sa tu vyjadrili za zachovanie mieru, zhodli sa, že v jadrovej vojne nemožno zvíťaziť. Obidvaja pritom proklamovali, že sa neusilujú o zisk vojenskej prevahy, vyslovili sa za 50-percentnú redukciu jadrových zbraní a potvrdili čiastočné výsledky dosiahnuté pri odzbrojovacích rokovaníach o zbraniach stredného doletu. Na druhej strane Gorbačov využil stretnutie na opätovnú kritiku programu SDI, ktorý podľa neho odštartuje ďalšie kolo jadrového zbrojenia. Zároveň tvrdil, že vytvorenie tohto obranného systému je v rozpore so zmluvou ABM z roku 1972. Američania to, naopak, odmietali a z jej porušovania obviňovali Sovietov budujúcich obrovský radar blízko mesta Krasnojarsk, použiteľný v rámci systému protiraketovej obrany.²³ Dôležitým prínosom bol aj začiatok diskusie o problematike ľudských práv, ktorú Sovietsi dovtedy pri každej príležitosti odmietali. Napriek diametrálne odlišným názorom obidvoch štátnikov, rokovania neprebíhali v nepriateľskom tóne a aj preto sa nepovažovali za neúspech.²⁴ Ďalšie stretnutie na najvyššej úrovni sa konalo v októbri nasledujúceho roka v Reykjavíku. Tam sa rokovalo o kontrole zbrojenia a humanitárnych otázkach, regionálnych konfliktoch atď. Rokovanie sa však skončilo bez uzavretia akýchkoľvek dohôd, keďže Reagan odmietol akceptovať Gorbačovov návrh na obmedzenie výskumu programu SDI na laboratórium. Aj napriek tomu ho však nemožno považovať za neúspech, práve naopak. Sovietsky vodca tu totiž pôvodne prijal Reaganov „nulový variant“, čo by znamenalo demontáž všetkých jadrových rakiet stredného doletu v Európe (bez zahrnutia britských a francúzskych rakiet tejto triedy). Zhoda nastala tiež v názore na 50 %-nú redukciu strategických rakiet (s plánom na ich úplnú likvidáciu v určitom časovom horizonte). Určitým pokrokom v rokovaní bolo tiež zblíženie stanovísk v otázke pokusov s atómovými zbraňami, ako aj fakt, že otázka ľudských práv sa stala regulárnou súčasťou rokovania.²⁵

Súčasťou mierovej stratégie ZSSR bola aj spoločná iniciatíva ČSSR a NDR za vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní. Konkrétny návrh, ktorý sa rodil od roku 1985, pritom predstavitelia obidvoch štátov zaslali 3. apríla 1987 vláde NSR. Bezjadrové pásmo malo mať podľa tohto návrhu 150 km na obidvoch stranách hraničnej čiary ČSSR – NSR a NDR – NSR (spolu 300 km). V ďalšej etape malo byť pásmo rozšírené na celú oblasť

²¹ SUCHÝ, ref. 3, s. 187-190; LUŇÁK, ref. 4, s. 317.

²² NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1981 – 1986, svazok P 132/85, bod 9, informace o prvním kole sovětsko-amerických rozhovorů o jaderných a kosmických zbraních, které se konalo v Ženevě ve dnech 12. 3 – 23. 4. 1985; svazok P 136/85, bod 7, informace o výsledcích druhého kola sovětsko-amerických jednání o jaderných a kosmických zbraních (JKZ).

²³ Anti Ballistic Missile Treaty – Americko-sovietska zmluva z 26. 5. 1972 uzavretá v rámci rozhovorov o odzbrojení – SALT I o obmedzení systému antibalistických rakiet, ktoré boli určené proti raketovým nukleárnym zbraňam.

²⁴ SUCHÝ, ref. 3, s. 198-202; BLANTON, ref. 17, s. 1-2, s. 120-150; MATLOCK, J.F., JR. *Reagan and Gorbachev. How the Cold War ended.* New York – Toronto 2004, s. 149-173. ISBN 9780679463238.

²⁵ SUCHÝ, ref. 3, s. 212-219; DURMAN, Popely...ref. 20, Praha 2009, s. 358-361; GADDIS, J.L. *Studená vojna.* Bratislava 2006, s. 181-182. ISBN 8080851867; MATLOCK, ref. 24, s. 215-236.

strednej Európy. Odstránenie jadrových zbraní koncentrovaných v husto zaľudnenej oblasti strednej Európy malo podľa predkladateľov zmenšiť riziko vojenskej konfrontácie medzi NATO a Varšavskou zmluvou.²⁶ Samotný Západ však na podobné návrhy (týkajúce sa aj konvenčných zbraní) aj v budúcnosti pozeral s nedôverou. Nepozdávalo sa mu napríklad vytváranie pásiem a koridoru vnútri štátneho celku. Odmietal pritom predstavu delenia bezpečnosti ktoréhokoľvek štátu. Západ poukazoval tiež na ekonomickú stránku tohto návrhu. Premiestnenie jednotiek by znamenalo potrebu vybudovania nových ubytovacích priestorov a výcvikových komplexov atď. NATO spochybňovalo aj vojenský význam takýchto koridorov, keďže navrhovaná šírka 100 – 150 km nehrala z vojenského hľadiska prakticky žiadnu rolu. Pod odmietavé stanoviská sa, samozrejme, podpísala aj obrovská prevaha Sovietov v konvenčných zbraniach.

Prvý skutočný prelom v odzbrojovacích snahách nastal v decembri 1987 vo Washingtone počas ďalšieho americko-sovietskeho stretnutia na najvyššej úrovni. Vrcholom rokovania totiž bola zmluva o likvidácii všetkých zbraní stredného a kratšieho doletu (riadené strely s dosahom od 500 do 5 000 km). Zmluva predpokladala likvidáciu asi 1 500 sovietskych a 500 amerických systémov zbraní. Keďže do zmluvy boli nakoniec zahrnuté aj rakety kratšieho doletu (tzv. dvojité nulový variant), vo februári 1988 začal ZSSR sťahovať rakety tejto triedy, rozmiestnené od roku 1984 na území ČSSR a NDR.²⁷ Z ČSSR teda bola stiahnutá 122. raketová brigáda OTR – 22 a dva objekty, ktoré dovtedy užívala (Stará Voda a Zelený Kříž) boli odovzdané čs. strane. Tretí objekt (Přáslavice) zostal v užívaní sovietskou stranou pre prápor opráv techniky.²⁸ Posledný sovietsky transport opustil železničnú stanicu v Hraniciach na Morave 16. marca 1988.²⁹

V súvislosti so zmluvou o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu došlo k dohode medzi ČSSR a USA o realizácii inšpekcii na čs. území, a to v súlade s predchádzajúcou dohodou medzi ČSSR, ZSSR a NDR z 11. decembra o inšpekciiach v sovietskych vojenských objektoch. Výmena nôt o tejto záležitosti medzi MZV a americkým veľvyslanectvom prebehla 5. januára 1988, pričom dohoda mala vstúpiť do platnosti po ratifikácii americko-sovietskej zmluvy o likvidácii všetkých rakiet stredného a kratšieho doletu.³⁰ K nej došlo počas bilaterálnych rokovaní Reagan – Gorbačov 1. júna 1988 v Moskve. Čo sa týka samotnej inšpekčnej činnosti, bolo počas jedného roka od ratifikácie predmetnej zmluvy preverených 117 sovietskych objektov (110 v ZSSR, jeden v ČSSR a 6 v NDR) a 31 amerických objektov, z toho 18 v USA.³¹

²⁶ Rudé právo, 4. 4. 1987, s. 1, Neodkladne zahájit jednání o koridoru bez jaderných zbraní; 5. 4. 1987, s. 1, Naše výzva: střed Evropy bez jaderných zbraní. Pôvodne sa už v septembri 1985 najvyšší predstaviteľ NDR Erich Honecker dohodol s predsedom západonemeckej Sociálnodemokratickej strany (Sozialdemokratische Partei - SPD) na vytvorení spoločnej pracovnej skupiny za účelom rozpracovania politickej iniciatívy na vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní v strednej Európe. Neskôr sa k tejto iniciatíve pripojilo aj ČSSR. NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, P 16/86, bod 24, list Honeckera Husákovi z 12. 9. 1986.

²⁷ Nakladanie bojovej techniky na železničnej stanici v Hraniciach na Morave sa začalo 25. 2. 1988. Obrana lidu, 26. 2. 1988, s. 1, Bojový úkol raketového útvaru končí. Bližšie k zmluve pozri SUCHÝ, P. Smlouva o likvidaci střel středního a kratšího doletu. In *Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojování. Marnost nad marnost?* Brno 2005, s. 85-108. ISBN 802103810.

²⁸ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1991, šk. 29, č.j. 011245 – OS, odpověď na interpelaci poslanců Federálního shromáždění, s. 3.

²⁹ Obrana lidu, 17. 3. 1988, s. 1. Završen akt dobré vůle.

³⁰ Obrana lidu, 7.1. 1988, s. 1. Dohoda o inspekcích mezi ČSSR a USA.

³¹ Podľa oficiálne zverejnených údajov k 1. 6. 1989 ZSSR zlikvidoval 345 rakiet stredného doletu, 206 odpaľovacích zariadení k týmto rakétam, 600 rakiet kratšieho doletu a 162 príslušných odpaľovacích zariadení. Okrem toho ZSSR zlikvidoval 35 zo 72 raketových základní. Obrana lidu, 3. 6. 1989, s. 1, Likvidace raket úspěšně pokračuje.

V nadväznosti na tieto skutočnosti predstaviteľia ZSSR požiadali tak ČSSR, ako aj NDR počas konzultácií v Berlíne v apríli 1988 o zriadenie stáleho strediska, ktoré malo trvalo spolupracovať so sovietskym strediskom pre zníženie jadrového nebezpečenstva pri oznamovaní a zaisťovaní inšpekcií.³² Na čs. strane sa uvažovalo o vytvorení takéhoto pracoviska, buď v rámci rezortu MZV alebo MNO. Predseda vlády Ladislav Štrougal napokon 29. júna 1988 požiadol o zriadenie strediska ministra národnej obrany armádneho generála Milána Václavíka.³³ Podľa návrhu náčelníka generálneho štábu genplk. Miroslava Vacka mohlo byť stredisko využívané aj pri zaisťovaní inšpekcií v súlade so štokholmským dokumentom o opatreniach na posilnenie dôvery a bezpečnosti a o odzbrojení v Európe zo septembra 1986.³⁴ Bližšie informácie o jeho existencii však zatiaľ nemáme.

Významným krokom postupného medzinárodného uvoľňovania vzťahov medzi Západom a Východom bola dohoda zo 14. apríla 1988 sprostredkovaná OSN o ukončení vojny v Afganistane. ČSSR, samozrejme, túto skutočnosť privítalo, ocenilo pritom konštruktívnu iniciatívu sovietskeho lídra M. Gorbačova.³⁵

Na prelome mája a júna 1988 pritom pokračovali už spomínané americko-sovietske rokovania na najvyššej úrovni, ktoré sa uskutočnili v Moskve. V ich závere 1. júna 1988 si Reagan a Gorbačov vymenili ratifikačné listiny Zmluvy o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu. Naopak, nedosiahla sa dohoda o znížení počtu strategických rakiet na polovicu (dohoda START). Gorbačov totiž svoj súhlas podmienil zrušením amerického protiraketového obranného systému (SDI). Uviazlo tiež rokovanie o otázke znižovania stavov konvenčných zbraní a pozemných síl. Na druhej strane veľká pozornosť sa venovala otázkam ľudských práv, v dôsledku čoho bola zriadená bilaterálna komisia pre riešenie týchto otázok.³⁶

Dôležitou súčasťou uvoľňovania zahranično-politického napätia bola tiež iniciatíva pre vytvorenie a posilňovanie vzájomnej dôvery a dobrých vzťahov. Dôkazom je dôsledná realizácia ustanovení štokholmského dokumentu o opatreniach na posilnenie dôvery a bezpečnosti a o odzbrojení v Európe zo septembra 1986. Konferencia bola najpozitívnejším výsledkom madridskej schôdzky Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (KBSE) z roku 1983, ktorá bola pokračovateľkou helsinského procesu. Začala sa na úrovni ministrov zahraničných vecí 17. januára 1984. Do jej odročenia 19. septembra 1986 sa uskutočnilo 12 kôl rokovania. Jedným z jej výsledkov bolo rozhodnutie o povinnosti všetkých signatárov helsinského procesu oznámiť konanie vojenských cvičení (od úrovne 13-tisíc osôb, alebo 300 tankov, či viac ako 200 vzletov vojenských lietadiel, pri vzdušných, výsadkových a obojživelných jednotkách od úrovne 3 000 mužov) a pozvať zahraničných pozorovateľov z účastníckych štátov (nad 17 000 osôb, pri vzdušných, výsadkových a obojživelných jednotkách od úrovne 5-tisíc mužov). Od februára 1987, keď sa na cvičení ČSLA vôbec prvýkrát v Európe zúčastnili zahraniční pozorovatelia, do marca 1989 sa uskutočnili ešte tri ďalšie za ich prítomnosti. Za toto obdobie do ČSSR prišlo spolu 154 pozorovateľov z 22 signatárskych štátov helsinského procesu. Podľa vyhlásenia ministra

³² VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 025/3-25, list Chňoupka Václavíkovi z 27. 5. 1988.

³³ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 025/3-25, list Štrougala Václavíkovi.

³⁴ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 025/3-25, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 7. 6. 1988.

³⁵ Obrana lidu, 12. 2. 1988, s. 1. K řešení situace v Afghánistánu.

³⁶ MATLOCK, ref. 24, s. 283-303.

národnej obrany arm. gen. Milána Václavíka z marca 1989 bolo úlohou ČSLA presvedčiť zahraničných pozorovateľov o charaktere cvičení a ich podriadení jedinému cieľu, „zdokonaľiť vojská vo vedení obranného boja a odvrátiť agresiu nepriateľa“. Na druhej strane čs. pozorovatelia sa zúčastňovali na cvičeniach štátov NATO. Okrem toho od roku 1988 skupina čs. dôstojníkov pracovala v zbore vojenských pozorovateľov v Angole, Namíbií. Pokračovala tiež čs. účasť v dozornej komisii neutrálnych štátov v Kórei.³⁷ Do týchto krajín boli vyslaní na žiadosť Rady bezpečnosti OSN, aby tu dohliadali na dodržiavanie prímeria, odsun vojsk a plnenie dohôd medzi zainteresovanými štátmi. Prítom podľa analýzy MNO aktívne zapojenie ČSSR do prebiehajúcich a perspektívnych mierových operácií OSN „je plne v súlade se zájmy čs. zahraniční politiky schválené predsedom ÚV KSČ a vládou ČSSR s našou koncepciou mezinárodní bezpečnosti v duchu prosazování nového politického myšlení do mezinárodní praxe. Jde o podporu růstu úlohy OSN při upevňování míru a bezpečnosti ve světě.“ ČSSR sa tak riadilo vyhlásením sovietskeho vodcu Gorbačova počas 43. zasadania Valného zhromaždenia OSN v decembri 1988, keď navrhol nové formy operácií OSN na udržanie mieru, do ktorých sa malo ZSSR aktívne zapájať.³⁸

V roku 1989 sa pozorovatelia z ČSSR zúčastnili spolu 13 cvičení, z toho 6 cvičení NATO, 2 cvičení neutrálnych štátov a 5 cvičení Varšavskej zmluvy.³⁹ Skupinu pozorovateľov tvorilo dovedna 23 osôb, z toho 3 generáli, 14 plukovníkov, 4 podplukovníci a 2 majori. Na území ČSSR boli v tomto roku prevedené dve inšpekcie vojenskej činnosti zo strany štátov NATO (konkrétne Kanady a NSR) v súvislosti s oznámenými cvičeniami (jedno národné a jedno spojenecké).⁴⁰

Možno konštatovať, že výsledky štokholmskej konferencie prispeli k uvoľňovaniu zahraničnopolitického napätia v Európe. Vo svojich spomienkach to priznal aj M. Vacek: „*Ti z vás, kteří si snad myslí, že taková opatření k ničemu stejně nebyla, se asi trochu mylí. Byl to sice třeba jenom malý krůček k uvolňování mezinárodního napětí, ale taková opatření jsme uvítali my, vojáci, na obou stranách.*“⁴¹

Pomerne veľká pozornosť sa v tejto súvislosti venovala príprave čs. pozorovateľov, pričom sa skoordinovala a scentralizovala časť prípravy pozorovateľov v rámci štátov Varšavskej zmluvy, a to na základe záverov zhromaždenia predstaviteľov generálnych (hlavných)

³⁷ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na 13. spoločnej schôdzi SE a SN Federálneho zhromaždenia dňa 21. 3. 1989; NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha - předsednictvo 1986 – 1989, zväzok P 17/86, bod 11, Zpráva o průběhu a výsledcích jednání stockholmské Konference o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě; Obrana lidu, 28. 12. 1988, s. 1, Čs. pozorovatelé do mise OSN.

³⁸ Na základe rozhodnutia ministra národnej obrany zo 14. 11. 1988 bol v spolupráci s príslušnými odbornými orgánmi federálnych ústredných orgánov štátnej správy vypracovaný materiál „Analýza možnosti poskytnutia jednotiek a techniky ČSLA mierovým silám OSN“. Z tohto materiálu vyplývalo, že ČSLA bola schopná pokračovať vo vysielaní pozorovateľov do Angoly a Namíbie a zabezpečiť ich striedanie, vyslať jednotku do sily práporu a zaistiť požiadavky OSN na žienijné, chemické, tylové a dopravné zabezpečenie mimo úlohy tylového zabezpečenia medzinárodného kontingentu mierových síl OSN a vyčlenenie vrtuľníkov a malých dopravných lietadiel. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 29, č. j. 066/2-13, informačná správa pre ministra národnej obrany z 31. 3. 1989.

³⁹ Úlohou čs. pozorovateľov na cvičeniach Varšavskej zmluvy bolo bezprostredné sledovanie činnosti pozorovateľov západných krajín, ako aj získanie skúseností od organizátorov cvičení.

⁴⁰ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, k č.j. 09/4 – 34, vyhodnocení plnění dokumentu stockholmské konference v ČSLA za rok 1989.

⁴¹ VACEK, Generál, ref. 12, s. 60.

štábov členských štátov, ktoré prebehlo v dňoch 17. – 19. januára 1989 v Prahe. ČSSR v tejto súvislosti pripadla zodpovednosť za prípravu pozorovateľov na cvičenia francúzskych ozbrojených síl.⁴² Táto časť prípravy bola jednodňová.⁴³ Samotné pozorovanie tak zo strany NATO, ako aj Varšavskej zmluvy však nebolo bez prekážok, organizovalo sa len vo forme ukážok. Podľa vyhodnotenia plnenia štokholmskej konferencie za rok 1989 v ČSLA činnosť čs. pozorovateľov sťažovala skutočnosť, že „organizované ukážky svým rozsahom väčšinou neumožnily sledovať vojska v dynamice bojové činnosti a byly zaměřeny především na malé jednotky. V některých případech nebyly ani ve shodě s taktickým zámyslem cvičení, což stěžovalo získávání celkového přehledu o obsahu a cílech cvičení. Značná část času byla věnována ukázkám tylových útvarů a bojové techniky.“⁴⁴

Dokument štokholmskej konferencie umožňoval okrem prevádzania pozorovaní využiť každým štátom tiež práva previesť inšpekciu na území ktoréhokoľvek iného účastníckeho štátu, pokiaľ u neho vzniknú pochybnosti o tom, či sú dodržiavané dohodnuté opatrenia na posilnenie dôvery a bezpečnosti. V roku 1988 krajiny NATO uskutočnili šesť inšpekcii vojenskej činnosti členských štátov Varšavskej zmluvy, z toho USA tri na území MLR, NDR a PLR; Veľká Británia a Turecko po jednej na území ZSSR; NSR jednu na území NDR. Za rovnaký čas členské štáty Varšavskej zmluvy uskutočnili inšpekcie na dvoch cvičeniach NATO (ZSSR v Nórsku a BLR v Taliansku).⁴⁵ V roku 1989 bolo toto právo využité v 16 prípadoch. Štáty Varšavskej zmluvy pritom iniciovali 7 inšpekcii, štáty NATO 9. Najviac ich realizoval ZSSR – dovedna 5 (v Taliansku, Dánsku, NSR, Francúzsku a Turecku). Z inšpekcii, ktoré realizovali štáty NATO, smerovali dve aj do ČSSR (zo strany NSR a Kanady). Išlo o vôbec prvý prípad, keď štáty NATO využili toto svoje právo na jej území. Podľa čs. strany zo strany NATO hrala v tejto súvislosti dôležitú úlohu snaha o preniknutie do zakázaných priestorov Valeč a Stružná, o získanie a zhromažďovanie informácií spravodajského charakteru z vojenskej a hospodárskej oblasti. Žiadna inšpekcia pritom (okrem menších nedostatkov) nezistila žiadne závažné narušenie článku štokholmského dokumentu. Na druhej strane čs. strana do konca roku 1989 nepreviedla žiadnu inšpekciu v armáde niektorého z účastníckych štátov.⁴⁶

Možno konštatovať, že dokument štokholmskej konferencie našiel praktické uplatnenie v procese uvoľňovania napätia a posilňovania dôvery a bezpečnosti v Európe. Jeho uplatňovaním sa vytvorili možnosti efektívneho riešenia úloh kontroly vojenskej činnosti zo

⁴² Za prípravu pozorovateľov na cvičení vojsk NSR a neutrálnych štátov zodpovedala NDR. ZSSR zase zodpovedal za cvičenia, ktorých sa zúčastnili vojenské sily USA, Bulharsko za pozorovateľov v tureckej armáde. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, k č.j. 09/4 – 34. Vyhodnocení plnění dokumentu stockholmské konference v ČSLA za rok 1989, s. 3.

⁴³ Prípravy pozorovateľov organizovanej ČSLA dňa 24. 8. 1989 na cvičenie francúzskych ozbrojených síl „Champagne“ a „Fartel“ sa zúčastnilo spolu 20 pozorovateľov z BLR, Maďarska, ZSSR, PLR a ČSSR. Tamže, s. 4.

⁴⁴ Tamže, s. 7.

⁴⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – 1988 – KM, šk. 29, 025/4-12, informačná správa pre ministra NO zo 7. 9. 1988.

⁴⁶ V dňoch 14. – 16. 6. 1989 previedla skupina z Kanady inšpekciu divízneho taktického cvičenia 20. motostreleckej divízie a veliteľského štábného cvičenia 2. motostreleckej divízie s čiastočným vyvedením vojsk. Druhá inšpekcia z NSR sa uskutočnila v dňoch 30. 9. – 2. 10. 1989, a to na spoločnom divíznom taktickom cvičení Strednej skupiny vojsk a ČSLA. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, k č.j. 09/4 – 34, vyhodnocení plnění dokumentu stockholmské konference v ČSLA za rok 1989, s. 11-12.

strany obidvoch nepriateľských zoskupení, teda NATO na jednej a Varšavskej zmluvy na druhej strane. Samozrejme, napriek uvoľňovaniu zahranično-politického napätia, na obidvoch stranách pretrvávali obavy z možnosti zneužitia získaných údajov, či už vojenského, ekonomického či ekologického charakteru zo strany protivníka. Bol to najmä dôsledok skutočnosti, že okrem kontroly vojenskej činnosti, plnili jednotliví pozorovatelia a inšpektori (na jednej, aj druhej strane) aj úlohy so zameraním na získavanie spravodajských informácií a údajov o vojenských, vojensko-priemyselných objektoch, ekonomike a politickom vývoji tej-ktorej krajiny. Zásadnejšie porušenie ustanovení dokumentu však nenastalo.⁴⁷

Možno konštatovať, že opatrenia v otázke jadrového odzbrojenia, ako aj v oblasti vytvárania a posilňovania vzájomnej dôvery a dobrých vzťahov prispeli k značnému uvoľneniu medzinárodného napätia v Európe. Sovietske vedenie pritom aj po podpise zmluvy o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu pokračovalo v odzbrojovacej iniciatíve. Pokrok, ktorý sa dosiahol v jadrovom odzbrojovaní, pritom dostal do popredia aj otázku znižovania stavov jednotlivých druhov konvenčných zbraní. V tomto kontexte hralo dôležitú úlohu vytvorenie novej vojenskej doktríny Varšavskej zmluvy, oficiálne prijatej v roku 1987. Jej presadenie však nebolo ľahkou záležitosťou. Predovšetkým Gorbačov musel obmedziť vplyv vojensko-priemyselného komplexu a armády. Väčšina jej predstaviteľov totiž stále žila v presvedčení o hrozbe amerického napadnutia, ako aj sovietskej vôle zvíťaziť, a to tak v konvenčnej, ako aj jadrovej vojne. Snahu znížiť výdavky na zbrojenie, ako aj s tým súvisiace prehodnotenie doktrínálnych otázok preto prijímala len ťažko. Gorbačov preto musel urobiť viaceré významné zásahy do personálnych otázok vo vedení armády.⁴⁸

S prípravou novej vojenskej doktríny pritom sovietska strana začala už začiatkom roka 1986.⁴⁹ Hlasy volajúce po jej revízii sa začali ozývať aj v rámci celého východného bloku, keďže predstavy o víťazstve v jadrovom konflikte už boli prekonané.⁵⁰ Najnovšie výskumy však naznačujú, že význam obranných operácií pri operačnom plánovaní sa začal prehodnocovať už v roku 1983. Odráža sa to aj v inštrukciách pre spojencov ZSSR vo Varšavskej zmluve. Tieto materiály dokazujú, že minimálne časť sovietskych vojenských kruhov uvažovala o defenzívnych koncepciách, a ich prevedení do praxe, ešte predtým, ako to politické vedenie oficiálne nariadilo. V skutočnosti v čase, keď Gorbačovovo politické vedenie začiatkom roku 1986 oznámilo, že začína pracovať na novej vojenskej doktríne, v snahe znemožniť vojnu medzi Západom a Východom, bola rola a váha operačno-strategickej a strategickej obrany už zvýraznená. Pre západných pozorovateľov však nová „dvojitá stratégia“ založená naďalej na obrannej, ako aj útočnej operácii, nepredstavovala žiadny skutočný odklon od „starého“ ofenzívneho myslenia. Podporu pre ich argumenty predstavoval najmä fakt, že ani nová doktrína sa nevzdala možnosti protiofenzívy na nepriateľské územie. Tá mala nasledovať ako pokračovanie úspešne zvládnutej obrannej operácie a vytla-

⁴⁷ Tamže, s. 16.

⁴⁸ DURMAN, Útěk, ref. 3, s. 314-315; STANISZKISOVÁ, J. Vojenská revoluce a konec komunismu. In *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu*, roč. 15, listopad-prosinec 1999, s. 97-113. ISSN 0862-091X.

⁴⁹ JONES, Ch. *Gorbačevs Militärdoktrin und das Ende des Warschauer Paktes*. In *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991* (ed. T. Diedrich, W. Heinemann, Ch. F. Ostermann), Potsdam 2009, s. 257. ISBN 978-3-86153-504-1.

⁵⁰ K jej prehodnoteniu vyzval na zasadnutí Politického poradného výboru Varšavskej zmluvy v júni 1986 poľský prezident Wojciech Jaruzelski. LUŇÁK, P. *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950 – 1990*. Praha 2007, s. 70. ISBN 978-80-7363-155 -0.

čenie agresora mimo vlastné teritórium.⁵¹ Tu však treba z objektívnych príčin konštatovať, že zásady vedenia boja na strane armád NATO boli v tomto smere podobné a premietali sa aj do operačných plánov v 80. rokoch. Aj tu sa vychádzalo z premisy, že hlavným druhom bojovej činnosti je útok. To znamená, že po obrannej fáze mal nasledovať prechod do útoku a prenesenie bojovej činnosti na územie agresora.

Prelomový význam v tomto smere malo zasadnutie Politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy 28. – 29. mája 1987 v Berlíne, kde bol podpísaný dokument „O vojenskej doktríne členských štátov Varšavskej zmluvy“. Tú pritom definoval ako striktne obrannú.⁵² Oproti predchádzajúcej praxi pritom išlo o zásadnú zmenu, ktorá však bola len odrazom medzinárodno-politických zmien a snáh ZSSR v odzbrojovacom procese. Členské štáty sa v tomto dokumente zaväzovali, že „za žiadnych okolností nezačnú vojenskú akciu proti žiadnemu štátu alebo zväzku štátov, ak sa samy nestanú objektom ozbrojeného útoku“. Ďalej sa tu zaviazali, že nikdy ako prví nepoužijú jadrové zbrane, deklarovali, že nemajú žiadne územné nároky, že na žiadny štát nepozerajú ako na svojho nepriateľa a so všetkými krajinami sveta sú ochotní „bez výnimky rozvíjať vzťahy na základe vzájomného rešpektovania záujmov bezpečnosti a mierového spolunažívania“. Členské štáty tu tiež vyjadrili podporu realizácii odzbrojovacích opatrení, deklarovali však nutnosť udržiavať svoje ozbrojené sily „v takom zložení a na takej úrovni, aby im umožnili odraziť akýkoľvek vonkajší útok proti ktorémukoľvek členskému štátu Varšavskej zmluvy“.⁵³

V súlade s obrannou doktrínou sa v protokole nastolili nasledujúce ciele:

1. Čo najrýchlejší úplný zákaz jadrových skúšok ako predpoklad zastavenia ďalšieho zbrojenia a jeho rozšírenia do vesmíru;
2. Zákaz a likvidácia chemických a iných zbraní hromadného ničenia;
3. Zníženie stavu ozbrojených síl a konvenčnej výzbroje v Európe na úroveň, pri ktorej by žiadna strana pri zaistení svojej ochrany nemala prostriedky na nečakaný útok proti druhej strane a útočné operácie vôbec;
4. Prísna kontrola všetkých odzbrojovacích opatrení;
5. Vytvorenie pásiem bez jadrových a chemických zbraní a pásiem so zníženou koncentráciou zbraní a pásiem so zvýšenou dôverou;
6. Rozpustenie NATO a Varšavskej zmluvy, keďže pretrvávajúce rozdelenie Európy na proti sebe stojace vojenské bloky nepredstavovalo normálny stav. Prvým krokom mala byť likvidácia ich vojenských organizácií a konečným výsledkom vytvorenie komplexného systému medzinárodnej bezpečnosti.⁵⁴

K samotnému dokumentu o vojenskej doktríne mala podľa očakávania zásadnejšie výhrady len rumunská strana. Tá v rozpore s oficiálnym stanoviskom Varšavskej zmluvy

⁵¹ WENZKE, R. *Die NVA und die Polnische Armee als Koalitionsstreitkräfte auf dem europäischen Kriegsschauplatz in den 1980er Jahren. Operative Planungen, Konzepte und Entwicklungen*. In Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes, Potsdam 2010. s. 104-105. ISBN 978-3-94157-09-9; LAUTSCH, S. *Zur operativen Einsatzplanung der 5. Armee der NVA im Rahmen einer Front der Vereinten Streitkräfte der Warschauer Vertragsorganisation in den 1980er Jahren*. Tamže, s. 49.

⁵² Dukla – časopis Východného vojenského okruhu, mimoriadne poľné vydanie 22. 1. 1988, s. 2.

⁵³ NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1986 – 1989, zväzok P 37/87, bod 1, Správa o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Berlíne, příloha IV, O vojenské doktríně členských států Varšavské smlouvy.

⁵⁴ Tamže, s. 3-4.

pripisovala obidvom supervelmociam rovnakú zodpovednosť v otázke jadrových zbraní a jadrového odzbrojenia. Vyzvala na likvidáciu všetkých jadrových zbraní, chemických zbraní a radikálne zníženie konvenčných zbraní. Zopakovala pritom svoje známe požiadavky ohľadne konvenčných zbraní – znížiť do roku 2000 o 50 % stav vojsk, výzbroje a výdavkov. Krajiny Varšavskej zmluvy mali už v roku 1987 pristúpiť k 10 %-nému zníženiu a vyslať tak jednoznačný impulz pre ďalší boj za odzbrojenie. Rumunský diktátor Nicolae Ceaușescu okrem toho prišiel aj s novým návrhom, aby pozdĺž hraníc medzi európskymi krajinami bola s konečnou platnosťou zastavená vojenská činnosť, a to najmenej v zóne 50 km, a aby vojská a výzbroj boli stiahnuté od hraníc s druhými krajinami na vzdialenosť 100 – 150 km. Podobné návrhy však nenašli u ostatných predstaviteľov Varšavskej zmluvy odozvu.⁵⁵

Dokument o vojenskej doktríne jednoznačne podporil aj čs. prezident a generálny tajomník ÚV KSČ G. Husák ako vedúci čs. delegácie. Vyzdvihol pritom názor, že „*se přes všechny složitosti prosazují v mezinárodním vývoji v rostoucí míře pozitivní tendence. Je to výsledek naší společné mírové ofenzívy, především konkrétních návrhů a iniciativ Sovětskeho svazu, jeho principiální a pružné zahraniční politiky.*“ Tiež potvrdil, že čs. strana bude pokračovať v presadzovaní návrhov na vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní v strednej Európe, ktorý ČSSR a NDR už predložili NSR.⁵⁶

V praktickej rovine sa zmeny načrtnuté na rokovaní v Berlíne okamžite začali premietat' do praktického výcviku vojsk. Pritom na obranu ako druh bojovej činnosti sa mal klásť hlavný dôraz pri organizovaní taktických a takticko-operačných cvičení. Rovnako tomu bolo aj pri plánovaní výcvikového roka 1987 – 1988 v podmienkach ČSLA.⁵⁷ Zároveň jednotlivé členské štáty, včítane ČSSR, mali za úlohu pripraviť vlastné vojenské doktríny, čo bolo čosi, čo dovtedy neexistovalo. Pôvodný návrh vojenskej doktríny vypracoval Generálny štáb ČSLA, pričom jeho obsah sa priebežne konzultoval s oddelením administratívy ÚV KSČ, federálnym ministerstvom zahraničných vecí, federálnym ministerstvom vnútra, odborom obrany a bezpečnosti Predsedníctva vlády ČSSR a príslušnými vedeckými pracoviskami. Spolu boli spracované dva materiály „Vojenská doktrína ČSSR“ a „Požadavky vyplývající z dokumentu O vojenské doktríně členských států Varšavské smlouvy“. Z pripomienkového konania k návrhu dokumentu o vojenskej doktríne pritom vyplynula, okrem iného, požiadavka dopracovať do doktríny aj problematiku „obransy proti vnutorným, socializmu nepriateľským silám“. Túto požiadavku konštatovalo Kolégium ministra národnej obrany ČSSR na svojom zasadnutí 28. decembra 1988.⁵⁸ V januári 1989 o vojenskej doktríne rokovala aj Rada obrany štátu. 25. januára pritom Sekretariát Rady obrany štátu v tejto záležitosti požiadal o stanovisko federálneho ministra vnútra.⁵⁹ Odpoveď sa však zatiaľ v archíve nenašla. Podobne je tomu aj so samotným návrhom doktríny.

Podľa spomienok arm. gen. M. Vacka práce na čs. vojenskej doktríne začali v roku 1987. Jej príprava však podľa neho neskončila ani do novembra 1989, pod čo sa podpísali pre-

⁵⁵ Tamže, s. 13-14.

⁵⁶ Tamže, príloha IV, vystúpenie G. Husáka, s. 4.

⁵⁷ Tamže, s. 1.

⁵⁸ VÚA – SA Praha, f. Varšavská zmluva (VZ) 1989 – Operačná správa generálneho štábu (OSGŠ), šk. 12, č.j. 0078091, uznesení 60. zasedání kolegia ministra národní obrany ČSSR z 28. 12. 1988.

⁵⁹ VÚA – SA Praha, f. VZ 1989 – OSGŠ, šk. 25, č.j. 13012/4, list Sekretariátu Rady obrany štátu ministromi vnútra F. Kinclovi z 25. 1. 1989.

biehajúce rokovania o znížení stavu konvenčných ozbrojených síl. 31. januára tohto roku pritom na tlačovej konferencii zdôraznil, že „*nová vojenská doktrína zvýrazňuje všetky obranné stránky a obrana se v ní stává hlavním druhem bojové činnosti*“. Podľa Vacka neboli v súvislosti s jej podobou na čs. stranu vyvíjané žiadne tlaky, „*nikdo z Varšavskej smlouvy se nesnažil vnucovat nám své představy*“.⁶⁰

Myšlienky, ktoré boli deklarované na rokovaní v Berlíne sa, samozrejme, na úrovni velenia Varšavskej zmluvy ďalej konkretizovali. Svedčí o tom aj vystúpenie hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl maršala ZSSR Viktora G. Kulikova na ďalšom zasadnutí Politického poradného výboru v dňoch 15. – 16. júla 1988 vo Varšave. Vo svojom referáte „O hlavných smeroch zdokonaľovania Spojených ozbrojených síl na obdobie do roku 1995“ aplikoval zásady obrannej doktríny pri výstavbe jednotlivých armád členských štátov. V nasledujúcej päťročnici sa mala kvalitatívne zlepšiť ich bojová zostava, zvýšenie mobilizačnej pohotovosti a úrovne vycvičenia druhov ozbrojených síl, druhov vojsk a špeciálnych vojsk. Bojová a početná zostava každej zo spojeneckých armád sa nemala zvyšovať. Zdôrazňovala sa tu nevyhnutnosť zdokonaľovania organizačnej štruktúry orgánov velenia, vojsk, dosiahnutie typových frontových a armádnych kompletov, jednotnej organizácie vševojskových zväzov.⁶¹

Aplikácia novej vojenskej doktríny do praxe sa, prirodzene, stretla s mohutnou podporou oficiálnej propagandy. Tá ju celkom logicky spájala s odzbrojovacou iniciatívou ZSSR ako prostriedkom ďalšieho mierového úsilia socialistického spoločenstva. V skutočnosti sa však medzi vojenskou elitou Sovietskej armády nové doktrinálne prístupy a požiadavky

⁶⁰ VACEK, Generál, ref. 12, s. 61, 136; Tenže: *Na rovinu. Bez studu a bez příkras*. Praha 1994, s. 152-153. ISBN 80-901746-0-4; *Obrana lidu*, 1. 2. 1989, s. 1, 3, Vklad k posílení důvěry.

⁶¹ Kulikov načrtnol aj rozvoj druhov ozbrojených síl, druhov vojsk a špeciálnych vojsk do roku 1995. V pozemných vojskách sa navrhovalo predvídanie zvýšenia bojovej pohotovosti vojsk prvého operačného sledu. Zvláštna pozornosť sa mala zameriavať na zosilnenie divízií a brigád predurčených na riešenie obranných úloh na štátnych hraniciach a zabezpečenie operačného rozvinutia vojsk. Pritom sa mali previesť organizačné opatrenia v niektorých spojeneckých armádach, to znamená previesť niektoré zväzky na výcvikové strediská (základne) prípravy nižších špecialistov a uloženia výzbroje a techniky. Veľký dôraz sa mal klásť na vojská protivzdušnej obrany, ktoré mali viesť efektívny boj s letectvom nepriateľa, jeho bezpilotnými prostriedkami, ale aj nosičmi rakiet s plochou dráhou letu i samotnými raketami za letu. V tejto súvislosti sa predpokladalo prezbrojenie mnohokanálovými systémami S-200 a S-300, keďže činnosť protivzdušnej obrany sa mala realizovať v podmienkach silnej protiraketovej činnosti. Plánovalo sa tiež zvýšenie počtu stíhacích lietadiel. V letectve sa mal dôraz klásť tiež na kvalitatívny rast bojových možností. Úderné a prieskumné letectvo sa malo prezbrojiť podzvukovými bojovými lietadlami Suchoj Su-25, ktoré boli určené na priamu podporu pozemného vojska, ako aj stíhacími bombardérmi Su-22 a stíhacími lietadlami MiG-29. Veľký dôraz sa mal klásť tiež na zvýšenie efektívnosti všetkých druhov prieskumu na včasné zistenie bezprostrednej prípravy nepriateľa na agresiu a rozvoj prostriedkov rádioelektronického boja. V riešení obranných úloh Kulikov navrhoval tiež zvýšiť možnosti ženijného vojska na opevňovacie budovanie postavenia a čiar, zriaďovanie zátarasov a príprave ciest manévrov vojsk. Bojové možnosti sa mali zvýšiť tiež vo vojenskom námorníctve. V súlade s ustanoveniami obrannej vojenskej doktríny Varšavskej zmluvy, ale aj národných vojenských doktrín, sa mal upraviť aj rozvoj systému velenia vojsk a síl loďstiev, operačná príprava štátnych území spojeneckých krajín. V operačnej príprave orgánov velenia vojsk zostávalo dôležitou úlohou osvojenie si spôsobu odrazenia prekvapivej agresie nepriateľa na bojisku. Nové úlohy sa kládli tiež pred vojenský priemysel, ktorý sa mal sústrediť na výrobu kvalitnej výzbroje a techniky. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 29, č. j. 0038544/9, materiály k zasadnutí Politického poradného výboru členských štátů Varšavskej smlouvy.

z nich vyplývajúce pre novú líniu vojenskej stratégie a operačného vojenského myslenia nestretli s veľkým pochopením. Oporu našli len u menšiny vysokých dôstojníkov. Nová línia vojenskej stratégie vyvolala v radoch sovietskych politických a vojenských štruktúr živú diskusiu. Tu treba konštatovať, že opäť len menšina z predstaviteľov armády akceptovala skutočne defenzívnu vojenskú stratégiu. To by v praxi znamenalo zničenie agresora na vlastnom území, bez ďalšieho protiútok na jeho územie či už taktického alebo strategického charakteru. Z praktického hľadiska však išlo o takpovediac utopistickú predstavu, ktorú (ako už bolo naznačené) nezohľadňovali ani strategické operačné plány NATO. Na druhej strane na Generálnom štábe sa uvažovalo o časovom obmedzení dĺžky vedenia obranných operácií, strategickej protiofenzívy sa však väčšina predstaviteľov armády celkom logicky vzdal nechcela. V tomto kontexte treba vnímať aj tvrdenia o „obrannej dostatočnosti“. Okrem toho, aby mohla tieto heslá v praxi naplniť, Sovietska armáda by najskôr musela prejsť rozsiahlou reorganizáciou a reštrukturalizáciou, ktorá by z vojenského hľadiska (nie len politického) neumožňovala na strategickej úrovni útočné konanie.⁶²

Uvedené skutočnosti sa odrazili pri príprave strategických operačných plánov. Ako upozornil už P. Luňák „*východným stratégom ...stále činilo problémy plne se ztotožniť s defenzívnym charakterom nové doktríny*“. Naďalej sa totiž zdôrazňovala potreba získať strategickú iniciatívu, ktorá predpokladala, že po odvrátení agresie bude nasledovať protiútok do hĺbky nepriateľského územia s cieľom dosiahnutia konečného víťazstva. Ako príklad možno uviesť operačné plány ČSLA.⁶³ Nové skutočnosti reflektoval už československý plán z októbra 1986, ktorý, na rozdiel od predchádzajúcich dokumentov, podrobne spracovával obrannú operáciu. Tá však nemala byť samostatnou operáciou, naďalej mala byť východiskom pre prechod do útoku. Napriek tomu, že sa predĺžili časové termíny pre pochod na Západ, naďalej sa počítalo aj s použitím jadrových zbraní, a to na priamy rozkaz hlavného veliteľa Varšavskej zmluvy. Dôraz na obranu sa začal klásť aj pri realizácii vojenských cvičení. Aj keď následnému prechodu do útoku sa v praxi už väčšia pozornosť nevenovala, v teoretickej rovine bola obrana naďalej chápaná ako predstupeň následnej protiofenzívy na územie protivníka.⁶⁴ Túto skutočnosť akcentovali aj sovietske inštrukcie pre prípravu nových operačných plánov z roku 1988. Naďalej sa tu počítalo s ofenzívnymi úmyslami protivníka, možnosťou tak konvenčného, ako aj jadrového útoku. Čiže Západ tu bol naďalej vnímaný ako nepriateľ, ktorý je hrozbou bezpečnosti socialistického spoločenstva. Na druhej strane v úseku čs. frontu sa mala po prvýkrát od 50. rokov plánovať obranná operácia nie s cieľom na prvom mieste prejsť do útoku, ale odraziť agresora a zničiť jednotky, ktoré sa včlenili do hĺbky obranného zoskupenia. Obrana sa mala naďalej plánovať aj s použitím jadrových zbraní.⁶⁵ Treba konštatovať, že vnímanie západného protivníka ako možného agresora, napriek zmenám zahranično-politickej situácie, plne zodpovedalo aj charakteru oficiálnej propagandy.⁶⁶ Na základe sovietskych inštrukcií bol v prvej polovici roka 1989 vypracovaný nový operačný plán ČSLA. Dôraz sa aj tu kládol na obranu, podrobnejší popis následnej útočnej operácie bol pritom vypustený až v konečnej verzii tohto plánu.⁶⁷

⁶² UMBACH, F. *Das rote Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955 – 1991*. Berlin 2005, s. 450-457. ISBN 3-86153-362-6.

⁶³ LUŇÁK, ref. 50, s. 71.

⁶⁴ Tamže, s. 70-72.

⁶⁵ Tamže, s. 72-73.

⁶⁶ DUKLA – časopis Východného vojenského okruhu, mimoriadne poľné vydanie, 3. 6. 1987, s. 1, potvrdte svoju vysokú pripravenosť.

⁶⁷ LUŇÁK, ref. 50, s. 73.

Zavedenie zásad novej doktríny do výcviku vojsk predstavovalo z pohľadu velenia Varšavskej zmluvy jednu zo základných podmienok úspešného prehlbovania odzbrojovacieho procesu aj do oblasti konvenčných zbraní. Ich jednotlivé druhy totiž mali byť na oboch stranách odstraňované práve v súlade s obrannou doktrínou. Potenciál ani jednej strany nemal podľa predstáv velenia Varšavskej zmluvy postačovať v prípade vedenia útočných operácií. V dňoch 2. – 6. februára 1988 sa vo Varšave uskutočnilo 1. zasadanie Zvláštnej komisie pre odzbrojenie členských štátov Varšavskej zmluvy. V čs. delegácii, ktorú viedol 1. tajomník ministra zahraničných vecí Jaromír Johanes, bol aj predstaviteľ ČSLA 1. zástupca náčelníka generálneho štábu genpor. Jiří Brychta. Tajomník ministra zahraničných vecí ZSSR V. Loginov, ktorý predniesol „hodnocení současné vojenskopolitické situace,“ označil zmluvu o raketách stredného a kratšieho doletu za „impuls k pokračování procesu odzbrojení“. V zhode s dobovou propagandou však upozornil na prekážky, ktoré možno v procese odzbrojovania očakávať zo strany NATO, ktoré obvinil zo snáh o vypracovanie novej koncepcie jadrového dozbrojenia. Narážal pritom na kruhy volajúce po modernizácii rakiet krátkeho doletu, akosi však pozabudol, že aj v tomto druhu zbraní mali Sovietsi prevahu. Poukázal na nevyhnutnosť proti týmto plánom pripraviť celý komplex opatrení a predložil návrh „Rámčovej koncepcie jednania o znížení ozbrojených síl a konvenčnej výzbroje v Európe“.⁶⁸ V prvej etape sa pritom predpokladalo odstraňovanie nerovnováhy so súčasným vytvorením zóny s nižšou úrovňou výzbroje pozdĺž línie dotyku oboch vojensko-politických zoskupení. V druhej etape malo prebehnúť zníženie ozbrojených síl a výzbroje oboch strán na približne rovnakú, nižšiu úroveň. V tretej etape mal byť dosiahnutý stav nevyhnutný pre obranu, bez možnosti vedenia útočných operácií. Loginov v tomto zmysle navrhoval aktivizovať vlastnú činnosť pri dvojstranných rokovaníach so zástupcami krajín NATO.

Myšlienka vytvorenia zón s nižšou úrovňou výzbroje v prvej fáze znižovania konvenčných ozbrojených síl oslovila čs. stranu, ktorá ju ďalej rozvinula do vlastnej odzbrojovacej iniciatívy, ktorej podstatou bolo „*postupně vytvářet na linii dotyku států VS a NATO pásmo důvěry a spolupráce, dobrých sousedských vztahů*“. Tú predstavil nový generálny tajomník ÚV KSČ Miloš Jakeš počas slávnostného prejavu pri príležitosti 40. výročia „víťazného februára“ 24. februára 1988. Novinkou, oproti predchádzajúcim podobným návrhom, tu mal byť posun v chápaní navrhovanej spolupráce zo sféry výhradne vojenskej i na oblasť politického dialógu, súčinnosti v ekonomike, ekológii a humanitárnych otázkach. Z tohto hľadiska bol návrh prezentovaný ako rozšírenie dovtedajších regionálnych iniciatív členských štátov Varšavskej zmluvy.⁶⁹ Samotný Jakeš to prezentoval nasledujúcim spôsobom: „...že právě tyto státy by mohly být příkladem při širokém plnění ustanovení celoevropského procesu ve svých vzájemných, zejména v sousedských vztazích, že by mohly vytyčovat a v praxi realizovat i nové cesty spolupráce. Jsme pochopitelně za komplexní přístup, zaměřený stejnou měrou do vojenské, politické, ekonomické, ekologické a humanitární oblasti. Ve vojenské oblasti by mohlo jít o postupné vytváření jakéhosi „zřetěženého“ pásma,

⁶⁸ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 28, č. j. 050442, informačná správa pre ministra národnej obrany z 9. 2. 1988 s listom ministra pre prezidenta republiky.

⁶⁹ K vzťahom medzi obidvoma komunistickými diktatúrami pozri VILÍMEK, T. KSČ a SED – socialistický internacionalizmus? Několik poznámek ke vzájemným vztahům v letech 1969 – 1989. In *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. (ed. J. Kalous – J. Kocian). Praha 2012, s. 354-365. ISBN 978-80-87211-70-0.

ve kterém by byla snížena úroveň vojenské konfrontace, odstraněny nejnebezpečnější druhy útočných zbraní a přijata významná opatření na posílení důvěry...“⁷⁰ Jakešovu iniciativu privítal aj ZSSR, keďže zodpovedala jeho vlastným predstavám o procese odzbrojovania. 3. marca 1988 čs. strana o vlastnej iniciatíve prostredníctvom listu informovala aj generálneho tajomníka OSN J. Perea de Cuellar.⁷¹ Čs. iniciatívu, samozrejme, veľmi intenzívne podporovala oficiálna propaganda a prezentovala ako čs. príspevok na podporu mierového úsilia. NATO sa však na podobné návrhy naďalej pozeralo skepticky, zotrúvajúc na pôvodných argumentoch a vlastných predstavách. Z vojenského hľadiska Západ neoslovila ani myšlienka, aby sa zo „zriedeného“ pásma odstránili najnebezpečnejšie útočné zbrane. Navrhované šírky týchto zón (100 – 150 km) boli z hľadiska mobility moderných zbraní (tanky obrnené transportéry atď.) zanedbateľné.⁷²

Uvedené myšlienky sa ďalej rozvíjali na medzinárodnom stretnutí za pásma bez jadrových zbraní v máji 1988 v Berlíne. Zúčastnilo sa ho vyše tisíc zástupcov vlád, politických strán, parlamentov, mierových hnutí, spoločenských organizácií a cirkví zo 111 krajín a mnohí zástupcovia medzinárodných organizácií.⁷³ Najvyšší predstaviteľ NDR Erich Honecker na tomto stretnutí zdôraznil význam vytvorenia bezjadrového koridoru v strednej Európe, tak ako ho v spoločnom návrhu predložili komunistické strany ČSSR a NDR spolu so západonemeckou SPD. Predostrel tiež myšlienku vytvorenia mechanizmu mierového urovnania krízových momentov. Ako príklad uviedol možnosť inštalovania tzv. horúcej linky medzi Prahou, Berlínom a Bonnom či vytvorenia stáleho spoločného orgánu zriadeného za týmto účelom. Navrhoval tiež výmenu údajov o aktivite vojenských jednotiek v oblasti.⁷⁴ Honeckerove slová podporila aj čs. delegácia, ktorej vedúci predseda Českej národnej rady Josef Kempný vo svojom prejave zdôraznil príspevok ČSSR v tomto smere v podobe spomínaného Jakešovho návrhu. Vyzval pritom všetky krajiny nachádzajúce sa v pásme dotyky vykonať „praktické kroky k dosaženiu kvalitatívne novej úrovne vzťahů a aby všestranně přispívaly k dalšímu rozvoji helsinského procesu“. Špeciálnu pozornosť venoval vojenskej oblasti, kde zdôraznil význam tzv. zriedeného pásma, z ktorého by boli odstránené najnebezpečnejšie druhy útočných zbraní. Upozornil tiež na potrebu prijať ďalšie opatrenia na upevnenie vzájomnej dôvery, ešte širšie aplikovať dohody štokholmskej konferencie a uplatňovať konkrétne kroky na zníženie nebezpečenstva neočakávaného útoku.⁷⁵ Odzbrojovací proces bol centrom pozornosti na zasadnutí Politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy, ktoré sa konalo v dňoch 15. – 16. júla 1988 vo Varšave. Za čs. stranu sa ho zúčastnili najvyšší štátni a stranícki činitelia na čele s prezidentom G. Husákom a generálnym tajomníkom ÚV KSČ M. Jakešom. V delegácii nechýbal ani minister národnej obrany arm.gen. Milán Václavík. V komuniké prijatom na zasadnutí sa pritom pozitívne hodnotilo „začínajúce zmierňovanie“ konfrontácie medzi Východom a Západom. Zároveň sa tu však konštatuje, že nebezpečenstvo zničenia ľudstva a života ako takého sa ešte neodstránilo. Členské štáty NATO sú tu pritom v zhode s oficiálnou propagandou východného bloku nepriamo obvinené, že ich plány brzdia proces odzbrojovania. V komuniké

⁷⁰ Obrana lidu, 25. 2. 1988, s. 6. Projev generálního tajemníka ÚV KSČ, předsedy ÚV NF ČSSR M. Jakeše na slavnostním zasedání ÚV KSČ, ÚV NF ČSSR, předsednictva FS ČSSR a vlády ČSSR.

⁷¹ Obrana lidu, 4. 3. 1988. O nové československé iniciativě, s. 1.

⁷² Obrana lidu, 13. 4. 1989, s. 6. S plukovníkem Jiřím Divišem o vídeňských mírových jednáních.

⁷³ Obrana lidu, 21. 6. 1988, s. 1.

⁷⁴ Tamže, s. 7. E. Honecker navrhuje zřízení „horké linky“.

⁷⁵ Obrana lidu, 22. 6. 1988, s. 7. Prioritní úkol – jaderné odzbrojení.

sú tiež obsiahnuté konkrétne požiadavky na ďalšie kolo odzbrojovania, ktoré sa malo týkať aj stavu konvenčných zbraní. Požadoval sa tu tiež zákaz jadrových skúšok a uzavretie konvencie o úplnom zákaze chemických zbraní. Podľa tohto dokumentu sa tiež mali vzájomne upraviť vojenské doktríny obidvoch zoskupení, s dôrazom na ich čisto obranný charakter. Komuniké potvrdzovalo tiež pripravenosť členských štátov rokovať o súbežnom rozpustení obidvoch znepriatelených vojenských zoskupení. Cieľom tohto mierového procesu mala byť výstavba „spoločného evropského domu“, v ktorom „by bolo nastolené ovzduší dobrehého susedství a dôvery“.⁷⁶ Táto myšlienka znamenala jednoznačný odklon od myšlienok triedneho boja.

Na varšavskom zasadnutí sa v súvislosti s požiadavkou na odzbrojovanie otvorila tiež téma životného prostredia. Najmä z iniciatívy ČSSR sa tu nakoniec prijal dokument „Dôsledky horúčkovitého zbrojenia pre životné prostredie a ďalšie aspekty ekologickej bezpečnosti.“ V ňom sa konštatovalo, že porušenie prírodnej rovnováhy už dosiahlo rozsah, ktorý môže mať nedejziteľné následky pre samotnú existenciu ľudstva. Ako jedno z najnebezpečnejších zdrojov jeho zhoršovania sa tu pritom uvádza jadrové zbrojenie.⁷⁷

Čo sa týka nastolenej otázky potreby znižovania stavov konvenčných zbraní, predstavitelia Varšavskej zmluvy sa zhodli na koncepcii, podľa ktorej mali byť ich jednotlivé druhy odstraňované na obidvoch stranách v súlade s obrannou doktrínou. Potenciál ani jednej strany nemal postačovať na možnosť vedenia útočných vojenských operácií. Odzbrojovanie malo prebiehať po etapách, tak ako to načrtlo už rokovanie z februára 1988 vo Varšave. Súčasťou tohto procesu malo byť odstránenie nebezpečenstva neočakávaného útoku. Za týmto účelom sa mali (v zhode s predchádzajúcimi návrhmi) pozdĺž línie dotyku oboch zoskupení budovať pásma (zóny) so zníženou úrovňou výzbroje, z ktorých by boli odsunuté, (alebo by tam boli znížené) najnebezpečnejšie druhy konvenčnej výzbroje. V prehlásení sa tiež počítalo s vytvorením účinného vzájomného systému kontroly plnenia dohôd.⁷⁸ Ako som však už vyššie naznačil, postoj Západu voči tzv. zriadeným pásmam bol negatívny. S nedôverou sa velenie NATO pozeralo aj na tzv. teóriu obrannej dostatočnosti. Treba už tu naznačiť, že samotná obranná doktrína, ktorú sovietska strana predstavila v roku 1987, úplne nekorešpondovala s myšlienkou odstránenia napätia založeného na existencii dvoch blokov a vytvorení spoločného európskeho domu. Nezohľadňovala totiž fakt, že každý štát má inú rozlohu, počet obyvateľov atď. a tomu zodpovedajúce prostriedky na vedenie vojny. To, čo by tej- ktorej krajine stačilo na obranu proti jednému, by v praxi mohlo byť použité na útok proti inému protivníkovi. Nedostatky teórie obrannej dostatočnosti si pritom uvedomovalo aj samotné velenie ČSLA, k jej kritickému prehodnocovaniu však pristúpilo až po definitívnom páde železnej opony.⁷⁹

⁷⁶ Obrana lidu, 19. 7. 1988, s. 7. Komuniké ze zasedání Politického poradného výboru členských států Varšavské smlouvy.

⁷⁷ Obrana lidu, 19. 7. 1988, č. 139, s. 6. Důsledky horečného zbrojení pro životní prostředí.

⁷⁸ Obrana lidu, 19. 7. 1988, s. 6. Prohlášení členských států Varšavské smlouvy.

⁷⁹ VACEK, Na rovinu, ref. 60, s. 152-153; VÚA – SA Praha, f. MNO – Operační správa Generálního štábu (OSGŠ) 1990, škatuľa 2, prednáška náčelníka spravodajskej správy – zástupcu náčelníka generálneho štábu z 15. 10. 1990 pod názvom „Stav procesu odzbrojení a tendence vývoje ozbrojených sil v Evropě.“

Možno konštatovať, že na varšavskom rokovaní sa už skoncipovala celkom konkrétna predstava odzbrojovania v oblasti konvenčných zbraní. V tomto kontexte hrali z pohľadu Varšavskej zmluvy dôležitú úlohu aj konkrétne návrhy na regionálne členenie Európy (tzv. zriedené pásma), konkrétne v prvej etape celého procesu.

Dôležitým medzníkom v procese odzbrojovania v oblasti konvenčných zbraní predstavovala jednostranná iniciatíva sovietskeho vodcu Gorbačova, ktorý 7. decembra 1988 na Valnom zhromaždení Spojených národov oznámil, že ZSSR do dvoch rokov jednostranne zredukuje svoje pozemné sily o 500 000 mužov (obmedzený mal byť aj počet konvenčných zbraní) a z krajín svojho bloku (z území NDR, ČSSR, Maďarska), stiahne do roku 1991 6 tankových divízií a rozpustí ich. Stav sovietskych vojsk v týchto krajinách sa mal znížiť o 50 000 vojakov a výzbroje o 5 000 tankov. Ostatné divízie na území svojich spojencov mal ZSSR zreorganizovať a mali mať len obranný charakter. Stav vojsk a výzbroje sa mali znížiť i v európskej časti ZSSR.⁸⁰ Čo viedlo Sovietov k takémuto kroku? Možno konštatovať, že vzhľadom na ťaživú ekonomickú situáciu boli viac zainteresovaní na vzájomnom odzbrojovaní. Na druhej strane ani v dôsledku takejto plánovanej redukcie nestratili štáty Varšavskej zmluvy vojenskú prevahu nad svojimi protivníkmi na Západe.⁸¹ Podľa Henryho Kissingera bol tento sovietsky krok, prejav jeho slabosti, „gesto, nepredstaviteľné kedykoľvek v predchádzajúcim púlstoletí“.⁸² Avšak podľa iných historikov to bol jeden z dôsledkov presvedčenia, že USA nemajú v pláne zaútočiť, z toho dôvodu nebolo treba ďalej akceptovať dovtedajšiu vedúcu úlohu vojensko-priemyselného komplexu. Pritom vo vzťahu k obmedzeniu kontingentu na území socialistických krajín v strednej Európe sa podľa nich prejavil fakt, že nárazníková zóna vo východnej Európe sa už nezdala taká dôležitá.⁸³ Sovieti, naopak, túto skutočnosť propagandisticky využili na vyvracanie tvrdenia Západu, že oni hrozia útokom proti Európe. A Západ začali obviňovať, že sovietske kroky nepodporuje a adekvátne na ne nereaguje. Je pochopiteľné, že v týchto intenciách interpretovala sovietsku iniciatívu v mierovom procese aj čs. propaganda. Tá ju dokonca spájala s praktickou realizáciou obrannej doktríny.

Treba uviesť, že Gorbačovova iniciatíva sa stretla s veľkou podporou aj u západnej verejnosti. Táto skutočnosť sa logicky premietla aj v klesajúcej podpore rozpočtových výdavkov na zbrojenie zo strany členských štátov NATO. Predstavitelia aliancie, naopak, varovali pred redukciami výdavkov na zbrojenie. Upozorňovali pritom, že oficiálna sovietska propaganda od začiatku preceňovala význam vlastnej iniciatívy z decembra 1988, keďže prevaha v konvenčnej oblasti bola na strane Varšavskej zmluvy.⁸⁴ Veľký význam sa v NATO nepripisoval ani uvedeným číslam o redukcii sovietskych jednotiek, tankov a mužstva. Napr. 50-tisíc vojakov, ktorí mali byť stiahnutí z NDR, ČSSR a Maďarska, predstavovalo len 9 % z ďalších viac ako 565-tisíc vojakov dislokovaných vo „východoeurópskom predpolí“. Zároveň 6 tankových divízií, ktoré plánovali Sovieti stiahnuť z krajín východného bloku predstavovalo len 21 % zo všetkých 28 sovietskych divízií, ktoré tu boli dislokované (40 % voči všetkým tankovým divíziám). Plánovaný odsun 5-tisíc tankov predstavoval rov-

⁸⁰ Poměr sil Varšavské smlouvy a NATO v Evropě. Praha 1989. Z projevu Michaila Gorbačova na 43. zasedání Valného shromáždění OSN, s. 5-13.

⁸¹ *Kronika 20. století*. Bratislava 2000, s. 1 300. ISBN 80-88980-10-0.

⁸² KISSINGER, H. *Umění diplomacie*. Praha 1997, s. 828-829. ISBN 8072600257.

⁸³ Pozri napr. BLANTON, ref. 17, s. 120-150.

⁸⁴ KRÜGER, D. *Am Abgrund? Das Zeitalter der Bündnisse: Nordatlantische Allianz und Warschauer Pakt 1947 bis 1991*. Fulda 2013, s. 190. ISBN 978-3-7900-0459-5.

ných 50 % ich celkových počtov na území svojich spojencov. Polovičným počtom tankov teda Sovietsi v týchto krajinách naďalej disponovali. Podľa predstaviteľov NATO v dôsledku tejto navonok pôsobivej redukcie nastali len nepodstatné zmeny v pomere síl v oblasti od Atlantiku po Ural. Vonkoncom preto nebolo možné z pohľadu Severoatlantického paktu hovoriť o strate ofenzívnej a inváznej schopnosti štátov Varšavskej zmluvy voči Západu.⁸⁵ Na druhej strane na Západe sa spochybňoval aj spôsob, akým ZSSR odzbrojoval. Sovietsi sa zbavovali najmä starej techniky, napr. staré tanky sa nahrádzali novými v pomere 3 : 1. Odzbrojovanie sa pritom nedotklo iných technologicky vyspelejších zbraňových systémov (napr. útočných vrtuľníkov, vozidiel BVP atď.), ktoré v nastupujúcej ére moderných technológií predstavovali oveľa efektívnejší bojový prostriedok ako pechota, či zastarané typy tankov. Skutočnosť, že kvalita bola v prípade využiteľnosti zbraňových systémov oveľa dôležitejším faktorom ako kvantita, si uvedomovali tak predstavitelia NATO, ako aj Varšavskej zmluvy.⁸⁶

Napriek uvedenému, nemožno prehliadať vlastný význam sovietskej iniciatívy, ktorá odštartovala proces postupného odzbrojovania v oblasti konvenčných zbraní. Zvlášť, keď si uvedomíme, že vnútri stranického a armádneho vedenia panovali rôzne názory a motivácie. Zmeny v ozbrojených silách prijímali ich predstavitelia len s výhradami, napriek tomu, že pred otázkou redukcie armády ani oni nemohli zatvárať oči. Gorbačovov návrh bol pritom „priveľkým sústom“ aj pre viacerých jeho spojencov v armáde. Na protest voči tejto novej iniciatíve pritom odstúpil z postu náčelníka generálneho štábu maršal Achromejev.⁸⁷

Na druhej strane treba povedať, že administratíva nového amerického prezidenta George H.W. Busha skutočne zmenila predchádzajúci Reaganov prístup. Prejavom jej opatrnosti voči ZSSR a jeho ďalším odzbrojovacím návrhom bol aj fakt, že prvý Bushov summit s Gorbačovom sa konal až v decembri 1989 na Malte. V roku 1989, takom zásadnom pre vývoj strednej Európy, sa v skutočnosti neuskutočnila zásadnejšia redukcia zbraní. Samozrejme, Bushova pozícia nebola jednoduchá, keďže vo svojej strane mal stále mnoho prívržencov „tvrdej línie“. NATO pritom od začiatku hodnotilo sovietsku iniciatívu zdržanlivo, nehovoriac o vyhláseniach, že ZSSR stratil schopnosť ofenzívnej bojovej činnosti. Toto sa prejavilo napríklad v súvislosti so sovietskym návrhom z mája 1989 (počas návštevy ministra zahraničných vecí USA Jamesa Bakera v Moskve), podľa ktorého plánoval Gorbačov stiahnuť z územia svojich spojencov všetku jadrovú muníciu za podmienky analogického kroku USA. Americký minister zahraničných vecí pri tejto príležitosti Gorbačovovi pripomenul, že tento návrh nič nemení na celkovej prevahe ZSSR v jadrových zbraniach krátkého doletu. Priamo tak reagoval aj na kritiku amerických zámerov o ich modernizáciu. Tá mala byť tiež zárukou vyrovnania síl v dôsledku sovietskej prevahy v konvenčných zbraniach.⁸⁸ Americká strana videla v sovietskom návrhu tiež politický zámer „úmyselne skomplikovať“ pozíciu USA (pri presadzovaní modernizácie týchto zbraní) voči západnej Európe pred vrcholnou schôdzkou NATO v Bruseli koncom mája.⁸⁹

⁸⁵ UMBACH, ref. 62, s. 441.

⁸⁶ Tamže, s. 442-443.

⁸⁷ Tamže, s. 444-448; BALABÁN, M. Armáda a rozpad Sovětského svazu. In *Vojenské rozhledy*, 2002, č. 1, s. 150-160.

⁸⁸ Zástancom modernizácie taktických rakiet bola napr. aj britská premiérka M. Thatcherová. *Obrana lidu*, 26. 2. 1988, s. 5, NATO: jeden na kole, druhý na mezkovi.

⁸⁹ *Obrana lidu*, 13. 5. 1989, s. 7, Slibná budúcnosť ďalšej spolupráce; 11. 5. 1989, s. 1, Moskevská zkouška stanovisek USA; 13. 5. 1989, s. 7, Svět hodnotí výsledky jednání.

Zmeny v zahranično-politickej situácii sa, samozrejme, premietli aj do vzťahu ZSSR k jeho satelitom. Poľská kríza v roku 1981 pritom ukázala, že ZSSR už nie je ochotný vojensky intervenovať u spojencov s cieľom udržania existujúceho režimu za každú cenu. Už vtedy si uvedomoval, že za takýto spôsob riešenia zásadných kríz platí z materiálneho a politického hľadiska vysoké náklady, svoje zohrala hrozba ekonomických sankcií zo strany Západu a ďalšej eskalácie studenej vojny. Avšak iných nátlakových prostriedkov na presadenie svojich požiadaviek sa sovietske vedenie stále nevzdalo.⁹⁰ Pod zmenu nazerania na východoeurópsku politiku po nástupe Gorbačova k moci sa podpísali tak materiálne, ako aj mocenské faktory. V dôsledku prehodnocovania vzťahov so Západom po nástupe Gorbačova k moci už východná Európa nebola pre ZSSR takým strategicky dôležitým územím. Pôvodne tento región predstavoval (z mocenského a bezpečnostného hľadiska) akési obranné predpolie a predsunutú základňu sovietskej bezpečnostnej zóny. V ére odzbrojovania sa táto oblasť stávala skôr predsunutou zónou určenou k redukcii ozbrojených síl a budovaniu vzájomnej dôvery medzi Východom a Západom. Na druhej strane z materiálneho hľadiska bola pre ZSSR naďalej neprijateľná stále nepriaznivejšia bilancia ekonomických vzťahov s východnou Európou. Táto skutočnosť bola v rozpore s reformnou snahou o zvrátenie úpadku sovietskeho hospodárstva. Pri formulovaní nových vzťahov v rámci sovietskeho bloku pritom rolu zohrali aj morálne zásady formulované v Gorbačovovom „novom myslení“, ktoré odmietalo využívanie intervencie.⁹¹

Už krátko po svojom nástupe do funkcie Gorbačov ohlásil, že vzťahy v rámci sovietskeho bloku sa budú v budúcnosti riešiť podľa zásady rovnoprávnosti a suverenity jednotlivých štátov. Aj verbálne tak rezignoval na uplatňovanie Brežnevovej doktríny.⁹² Na druhej strane s určitým obmedzením suverenity jednotlivých štátov východného bloku Kremľ predsa len počítal, zachovanie Varšavskej zmluvy predsa zostávalo jedným z jeho ústredných predpokladov.

Bol to práve Gorbačov, komu paradoxne už krátko po menovaní do funkcie generálneho tajomníka počas prvého stretnutia s predstaviteľmi členských štátov v marci 1985 (pri príležitosti pohrebu svojho predchodcu Konstantina U. Černenka) pripadla úloha iniciovať podpis protokolu o predĺžení zmluvy o platnosti Varšavskej zmluvy.⁹³ K tomuto slávnostnému aktu následne došlo vo Varšave 26. apríla. Zmluva mala zostať v platnosti ďalších

⁹⁰ Nepristúpením k intervencii sa ZSSR vyhol tiež hrozbe krvavej konfrontácie, do ktorej by vstup „spojeneckých vojsk“ pravdepodobne prerástol. Zároveň sa sústredil na vyvíjanie systematického tlaku na poľské vedenie, „aby samo pristoupilo k silovému vysporiadaní se s „kontrarevolúcií.“ Pozri napr. KAMIŇSKI, Ł. O vstupe vojsk nemůže být řeč. Sovětská vláda a krize v Polsku v letech 1980 – 1981. In *Securitas imperii*, 2012, č. 1, s. 36-43; KRAMER, ref. 8; BÍLÝ, M. „Bratská pomoc“ Polsku? Role Varšavské smlouvy v první fázi polské krize (červenec-prosinec 1980). *The Twentieth Century – Dvacáté století* 2012, č. 1, s. 161-184. ISSN 1803-750X; Tenže: 1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize. In *Historie a vojenství*, 2013, č. 2, s. 20-40. ISSN 0018-2583.

⁹¹ PRAVDA, A. Politika optimismu a opatrnosti. Moskva a východní Evropa na konci 80. let. In *Soudobé dějiny*, roč. 2011, XVIII/1-2, s. 90-91. ISSN 1210-7050.

⁹² Doktrína obmedzenej suverenity krajín sovietskeho bloku proklamovaná sovietskym vodcom Leonidom I. Brežnevom po okupácii ČSSR v roku 1968. SLÁDEK, Z. – PREČAN, V. (ed.). *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy*. Dokumenty a materiály 1989 – 1990. Praha 1999, s. 79-83. ISBN 80-85270-90-0.

⁹³ NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1981 – 1986, zväzok P 129/85, bod 4, zápisnica zo stretnutia generálneho tajomníka ÚV KSSS Gorbačova s vedúcimi straníckych a štátnych delegácií členských štátov Varšavskej zmluvy.

20 rokov. Pokiaľ by však do roka pred uplynutím tejto lehoty nedošlo k jej vypovedaniu niektorou zo zmluvných strán, mala zostať v platnosti ďalších 10 rokov.⁹⁴ V otázke doby predĺženia protokolu mala výhrady tradične len rumunská strana, ktorá však nakoniec ustúpila. Čo sa týka postoja ČSSR, generálny tajomník Ústredného výboru KSC a prezident Gustav Husák pri tejto príležitosti ubezpečil, že jeho krajina „*bude i nadále plnit své spojenecké závazky v rámci Varšavské smlouvy.*“ Upozornil tiež, že ČSSR sa aj naďalej bude podieľať na dohodnutých odvetných opatreniach prijatých po začatí rozmiestňovania nových amerických rakiet v západnej Európe.⁹⁵

Pritom ani Gorbačovove vyhlásenia sa v dobovom kontexte nevnímali ako prelomové, keďže k podobným verbálnym prejavom sa uchýľovali aj jeho predchodcovia. Závislosť jednotlivých štátov východného bloku od Moskvy sa však výrazne nezmenila, keďže nebola podmienená len politicky a ideologicky, ale naďalej aj hospodársky.⁹⁶ Naznačené zmeny mali celkom logicky dopad aj na vzájomné vzťahy vo vojenskej oblasti a viedli až k diskusii o ďalšom charaktere riadenia a organizácie Varšavskej zmluvy.

Jednotlivé štáty sovietskeho bloku si, samozrejme, viac či menej osvojili aj sovietsku odzbrojovaciu iniciatívu. Redukciu svojich ozbrojených síl podľa vzoru ZSSR paralelne realizovali všetky jeho satelity s výnimkou Rumunska, ktoré pristúpilo k zníženiu výdavkov na armádu a redukcii ozbrojených síl už v rokoch 1986/87.⁹⁷ Predstavitelia ČSLA oficiálne deklarovali podporu zmenám, ktorých prejavom boli sovietsko-americké dohody o likvidácii rakiet stredného a kratšieho doletu a očakávali ďalšie prehlbovanie odzbrojovacieho procesu. ČSSR tiež podporovala opatrenia smerujúce k zníženiu úrovne vojenskej konfrontácie na línii dotyku štátov Varšavskej zmluvy a NATO. Prelomovým v tomto smere bolo prehlásenie Rady obrany štátu z 27. januára 1989 o jednostrannom znížení počtu osôb, výzbroje a organizačných zmenách v ČSLA. Pri rozhodnutí znížiť rozpočtové výdaje sa zohľadňovala nevyhnutnosť udržania obranyschopnosti krajiny, ako aj ekonomické faktory. Rada obrany štátu pritom deklarovala, že v prípade, ak NATO prevedie obdobné opatrenia vo svojich ozbrojených silách, ČSSR je pripravená v procese znižovania pokračovať.

Propaganda toto rozhodnutie, ktoré nadväzovalo bezprostredne na Gorbačovove vyhlásenie u OSN, prezentovala ako prejav „*naši dobré vôle na ceste k dohode o snížení stavu ozbrojených sil a konvenčnej výzbroje v Európe na úroveň, pri níž by žiadná strana pri zajišťovaní své obrany neměla prostředky k nenadálému útoku proti druhé straně a k útočným operacím vůbec.*“⁹⁸ Konkrétne malo ísť o zmrazenie rozpočtových výdajov na obranu štátu v rokoch 1989 a 1990 na úrovni roku 1988. Čo sa týka samotného MNO, už pri spracovaní plánu na rok 1989 a výhľade na rok 1990 bolo podľa rozhodnutia vlády ČSSR č. 105 z roku 1988 prevedené zníženie jeho rozpočtu oproti objemom schváleným v 8. päťročnom pláne o 7. 384 mil. Kčs. Dovedna zníženie rozpočtových výdajov MNO na obranu štátu pre roky 1989, 1990 predstavovalo 10. 792 mil. Kčs (15 %).⁹⁹

⁹⁴ NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1981 – 1986, zväzok P 132/85, bod 12. Správa o setkání nejvyšších stranických a státních činitelů členských států Varšavské smlouvy, s. 2.

⁹⁵ Tamže, s. 8.

⁹⁶ KŘEN, ref. 20, s. 923-929; DURMAN, Popely, ref. 20, s. 373-379.

⁹⁷ UMBACH, ref. 62, s. 448.

⁹⁸ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č. j. 0029863, návrh vystúpenia ministra národnej obrany v brannom a bezpečnostnom výbore Federálneho zhromaždenia k prehláseniu Rady obrany štátu z 27. 1. 1989.

⁹⁹ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č. j. 001190-14/1989, informačná správa pre ministra národnej obrany z 1. 2. 1989.

15-percentné zníženie výdavkov sa vzťahovalo na rozpočet celej armády. Konkrétne to spoločne so znížením finančného rozpočtu už v roku 1988 predstavovalo viac než 12 mld. Kčs. Dôsledkom bola skutočnosť, že nebolo možné splniť všetky predpoklady a zámery ohľadne skvalitnenia výzbroje ČSLA. Konkrétne to, okrem iného, znamenalo, že do vojsk ČSLA nemalo byť oproti plánu dodaných napr. 87 tankov T-72, 125 BVP, 4 moderné protiletadlové raketové komplety, ďalšia moderná letecká technika (vrtuľníky Mi-24, lietadlá Su-22 M4) prieskumné prostriedky a prostriedky automatizácie. Tieto opatrenia sa do určitej miery premietli i do výrobných programov podnikov, napr. ZŤS Martin a Dubnica, Tesla Liptovský Hrádok a Kolín, závodov všeobecného strojárstva Vihorlat – Snina, Pal a Kroměříž, Meopta Přerov a ďalších, kde nastalo obmedzenie výroby vojenskej techniky.¹⁰⁰ Likvidovať sa mala aj už existujúca technika útočného charakteru. Konkrétne malo ísť o 850 tankov, 165 obrnených transportérov a 51 bojových lietadiel.¹⁰¹

Realizovať sa mali tiež viaceré reorganizačné zmeny. Mal sa znížiť počet divízií nachádzajúcich sa bezprostredne na západnej časti hranice ČSSR z päť na štyri. Ich naplnenosť osobami mala byť na úrovni 60 – 70 % tabuliek vojnových počtov, tak, aby mohli byť okamžite použité na plnenie úloh pri obrane krajiny. U všetkých divízií malo dôjsť k prechodu na novú organizáciu, ktorá mala zvýrazniť ich obranný charakter. Tri vševojskové divízie mali byť prevedené na sklady. Zmeny sa mali týkať aj dvoch divízií na Slovensku – 13. a 14. tankovej divízie, ktoré mali byť prevedené na výcvikové strediská pre prípravu žiakov v poddôstojníckych školách pozemného vojska. Každoročne mali pripraviť približne 10 – 14 000 poddôstojníkov. Celkový počet divízií, ktoré ČSSR podľa zmluvy vyčleňovala do zostavy Spojených ozbrojených síl, mal zostať nezmenený. V letectve mal byť zrušený jeden letecký pluk v zostave 10. leteckej armády, vojsk protivzdušnej obrany pozemného vojska a protivzdušnej obrany štátu (PVOŠ) sa organizačné zmeny dotknúť nemali. Malo sa vytvoriť jednotné veliteľstvo letectva a PVOŠ. Raketové vojsko sa malo sústrediť do jednej raketovej brigády operačne taktických rakiet a dvoch raketových brigád taktických rakiet. V ďalšej etape sa mali hľadať možnosti pre redislokáciu týchto raketových zväzkov do väčšej vzdialenosti od štátnej hranice.

K čiastkovým zmenám malo dôjsť aj vo vojenskom školstve, konkrétne k zlúčeniu niektorých učilíšť s vysokými vojenskými školami. Jeho počty sa tak mali znížiť o 1 500 funkcií. Sťahovanie vojenskej techniky od vojsk sa malo ukončiť 31. decembra 1990. Vyššie uvedené opatrenia mali podľa rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSČ umožniť vytvorenie stavebných organizácií ČSLA. Z bojových jednotiek sa pritom malo uvoľniť 12 000 a z ďalších zabezpečovacích jednotiek 8 000 vojakov. To malo umožniť vytvorenie troch stavebných celkov v počte 18 000 vojakov (a 1 200 občianskych pracovníkov) a posilniť železničné vojsko o 2 000 vojakov. Stavebné organizácie mali byť dislokované a využité v lokalitách Praha, Bratislava, západné a južné pohraničie.¹⁰² V súvislosti s ich výstavbou sa plánovala realizácia až 70 redislokácií útvarov ČSLA. Velenie armády v hodnotiacej

¹⁰⁰ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č. j. 0029863, návrh vystúpenia ministra národnej obrany v brannom a bezpečnostnom výbore Federálneho zhromaždenia k prehláseniu Rady obrany štátu z 27. 1. 1989.

¹⁰¹ Obrana lidu, 4. 2. 1989, č. 26, s. 1. První kroky k pásmu důvěry.

¹⁰² VÚA – SA Praha, f. MNO – KM 1988, šk. 33, k č. j. 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989; Obrana lidu, 4. 2. 1989, č. 26, s. 1. První kroky k pásmu důvěry.

správe výcvikového roka pre Predsedníctvo ÚV KSČ priznalo, že tieto skutočnosti si vyžadujú sťahovanie vojakov z povolania a majú dopad na život ich rodín.¹⁰³

Zmeny mali nastať aj v oblasti výcviku. Zníženie počtu prevádzaných taktických cvičení na polovicu, bojových strelieb o 25 – 30 % a záloh povolávaných na cvičenie o 15 000 osôb malo viesť k pomerne značnej úspore prostriedkov. Obmedzenie výcviku sa malo vyvážiť podstatne vyššou efektívnosťou a kvalitou. Podľa ministra národnej obrany arm. gen. Václavíka zníženie počtu osôb, výzbroje a prevedenie organizačných zmien malo síce sčasti znížiť bojovú pohotovosť ČSĽA, ale nemalo ohroziť celkovú obranyschopnosť štátu.¹⁰⁴ V budúcnosti sa dôraz mal klásť na rozvoj protitankových prostriedkov a samohybného delostrelectva, ženijnej techniky atď.¹⁰⁵

Z vyššie uvedeného vyplýva, že zníženie počtu výzbroje a techniky sa malo kompenzovať nárastom jej kvality. M. Vacek k tomu vo svojich spomienkach uviedol, že zníženie počtov jednotlivých druhov výzbroje v ČSĽA umožňovalo vyradiť zastaranú a opotrebovanú techniku, ktorej opravy už často ani neboli rentabilné.¹⁰⁶ V súvislosti s vyzdvihovaním mierového úsilia štátov Varšavskej zmluvy si čs. propaganda tento faktor logicky veľmi nevšímala.

¹⁰³ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1986 – 1989, zvázok P 134/89, bod schůzde 2, s. 18.

¹⁰⁴ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, k č.j. 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989; Obrana lidu, 4. 2. 1989, č. 26, s. 1. První kroky k pásmu důvěry.

¹⁰⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, k č. j. 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989.

¹⁰⁶ VACEK, Na rovinu..., ref. 60, s. 157.

I. BAKA: DIE TSCHECHOSLOWAKEI UND DIE MILITÄRISCH-POLITISCHEN ASPEKTE DER LÖSUNG DER INTERNATIONALEN SPANNUNG IN EUROPA IN DER ZWEITEN HÄLFTE DER 1980ER JAHRE (TEIL 1)

Im Mittelpunkt des vorliegenden Beitrags sind Fragen der Stellung und der Rolle der Tschechoslowakei in Rahmen der militärisch-politischen Aspekte der Lösung der internationalen Spannung zwischen dem Osten und dem Westen in den 1980er Jahren. Dieser Prozess mündete schließlich in der Auflösung der bestehenden Mächteverhältnisse und führte zum Ende des Kalten Krieges. Die behandelte Problematik ist in einen breiten internationalen und thematischen Kontext eingebettet. Die Analyse erfolgt hauptsächlich am Hintergrund der Entwicklung der gegenseitigen Beziehungen zwischen der Sowjetunion und den Vereinigten Staaten im militärischen Bereich und auf der Ebene der Sicherheitspolitik. Die Aufmerksamkeit des Autors richtet sich auf die Folgen wichtiger Teilaspekte der Lösung der außenpolitischen internationalen Spannung für die Formierung konkreter Haltungen und Initiativen für die Sicherheits- und Militärpolitik der Tschechoslowakei. Diese Haltungen und Initiativen entwickelten sich im Wesentlichen gemäß der Lösung der Spannung nach dem Antritt des neuen Generalsekretärs der KPdSU, Michail S. Gorbatschow. Die ČSSR präsentierte anhand sowjetischer Anweisungen und der politischen Linie der UdSSR eigene Initiative zur Lockerung des Konflikts in Ostmitteleuropa. Sie beruhte hauptsächlich auf dem Vorschlag zur Errichtung eines Korridors ohne Atomwaffen, den die Tschechoslowakei gemeinsam mit der DDR im Jahre 1987 präsentierte. Ein Jahr später wurde dieser Vorschlag weiterentwickelt in eine eigene, tschechoslowakische Entwaffnungsinitiative, deren Sinn darin lag, auf der Berührungslinie der Mitgliedsstaaten des Warschauer Paktes und der NATO schrittweise eine Zone des Vertrauens und Zusammenarbeit und gutnachbarschaftlicher Beziehungen zu errichten. Der Westen jedoch reagierte auf ähnliche Vorschläge (weitere betrafen konventionelle Waffen) mit Misstrauen und interpretierte sie als propagandistische Gesten der Repräsentanten des Sowjetblocks. Die NATO stellte darüber hinaus die militärische Bedeutung solcher Korridore, da die vorgeschlagene Breite von 100 – 150 Kilometern aus militärischer Sicht keine praktische Rolle spielte. Die ablehnende Haltung war logischerweise auch mit der Überlegenheit der Sowjets im Bereich der konventionellen Waffen motiviert. Einen wichtigen Bestandteil der Lösung der internationalen Spannung bildete die Initiative zur Schaffung und Verstärkung des gegenseitigen Vertrauens und gutnachbarschaftlicher Beziehungen. Einen Beweis dafür liefert die konsequente Verwirklichung der Festlegungen des Stockholmer Dokuments vom September 1986 über Maßnahmen zur Verstärkung des gegenseitigen Vertrauens und der Sicherheit, und zur Entwaffnung in Europa. Dieses Dokument legte u. a. die Teilnahme ausländischer Vertreter an den Militärübungen des Kontrahenten fest, darüber hinaus Militärinspektionen usw. an diesen Vorkehrungen nahm auch die Tschechoslowakei teil. Dies belegt z. B. die Teilnahme der tschechoslowakischen Vertreter an den militärischen Übungen der NATO. Die ČSSR war direkt betroffen durch die Verhandlungen zwischen den USA und der Sowjetunion über Kernwaffen, die 1987 mit der Unterschreibung des Vertrags über Vernichtung nuklearer Waffen mittlerer und kürzerer Reichweite abgeschlossen wurden. Auf Grundlage diesen Vertrages wurden im Februar 1988 die sowjetischen taktisch-operativen Raketen kürzerer Reichweite aus der Tschechoslowakei abgezogen. Mit dem Fortschritt in den Verhandlungen über Abrüstung auf der Ebene der Kernwaffen kam auch die Frage der Reduzierung einzelner Arten konventioneller Waffen in Vordergrund. Damit hing zusammen auch die Verfassung einer neuen Doktrin des Warschauer Paktes von 1987, die auf dem Prinzip der sog. Vernünftigen Hinlänglichkeit beruhte. Die ČSSR nahm auch an diesem Prozess teil, und zwar sinngemäß der Abrüstungsinitiative der Sowjetunion.